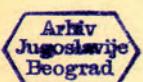

Jelena Banjac

F14-523

SEKCIJA ZA PROPAGANDU

Nedeljni izveštaj rada do četvrtka 31. juli 1941 godine.

Sledstveno pismenim instrukcijama G.G. Rihtera, a saobrazno psihologiji srpskih masa i duhu Izložbe, dostavio sam pismo uz usmeni komentar 10 ideja umetnicima g.g. Mitrinoviću i Kostiću za izradu skica-plahata. Obrazloženje tih ideja izvršio sam u prisustvu oficira g. Vitmica. Umetnici su primili obavezu da najdalje do 6. avgusta izrade skice. Skice, komisiski usvojene, izradiće se u plahatu najdalje do 10. avgusta.

Iste ideje dostaviću na isti način i drugim umetnicima ukoliko ih budem našao.

Sledeći kontigenat ideja dostaviću umetnicima tek pošto budem pregledao celokupni raspoloživi materijal svih sekcija, kada isti bude bio sakupljen.

U vezi aktivne propagande Izložbe preko dnevnih beogradskih listova kpnferisao sam sa glavnim urednicima "Novog Vremena" i "Obnove" i sporazumeo se sa njima o nesmetanom publikovanju tekstovnom i fotografiskom materijala.

Sekcija je nabavila jedan veliki projekcioni aparat kome nedostaju izvesni delovi. Obratio sam se Kolarče voj zadužbini, ali potrebne delove nisam mogao naći. Preduzeo sam sve da nabavim bolo na poslužu ili pod zakup delove koji nedostaju ili pak jedan kompletni veliki projekcioni aparat.

U toku proteklete sedmice poslao sam dve pretstavke g. Šeferu tražeći: jedna kola za potrebe propagande, izvestan broj nemačkih hrvatskih i srpskih listova, tekstovni i fotografiski materijal za eventualnu upotrebu pri izložbenim radovima, filmove /"Ninočka", "Večiti Juda" i "Jevrejin Zis"/ i žurnale i manje propagandističke filmove.

1. avgust 1941 god.
Beograd

Šef sekcije za propagandu
[Handwritten signature]

F14-524

РЕГИСТАР

идеја, као предлог уметницима за плакате, у вези Спiska парола

1-Москва-Кремљ (у даљини), стрелица, Јеврејин са заставама (троугао и боршевичка), за њим море света у качетима, са чекићима пијацима (у сусрет њему Јевреји у цилиндрима носе српску заставу)

5-Дон Бул и Ујка Сем милују рађеног белог медведа и тепају му: ТИ само продужи, брука би била да толика живориња као ти посустане. Уосталом, ми ћemo плаћати лекара" ..

7-Сталин за писаћим столом, кроз прозор се види рат (бежање боршевичких војника). Текст: Сталин спрема књигу успомена под насловом "Ниса никада био Славен... зашто ме оптужују?"

9-Маска лепог људског лица са црвеном звездом као симболом. Пред њом: маса гледа са усхићењем. Иза ње: Сталин сасекиром, крај њега одрубљени трупови..

10-Глобус дута васионом. Изнад њега Јехова: диригује и идређује смрт. Текст: "Нека се ковитла све дотле док не кажем јадоста" ...

11-Црвенакарта С.С.С.Р. напуклај у распаду (Сталин покушава да повеже државе). Из ње се лучи млауз рефлекторски који обасјава зелену карту Русије и по њој се шетају загрђеници, радник и сељак.

13-Седница чланова Политбиора (да се распознају нека лица). Посматра их маса радника: једни пљују, други прете песницама, трећи окрећу главе и одлазе. Изва властодржаца - лешеви, пустош...

14-Кремљ... Беже властодржици са куферима у нереду у пречу једног пристаништа (текст: Сеоба у Владивосток).

15-Цивил, сељак (српски) и радник на раскрсници. Две табле: С.С.С.Р. ј (боршевичам) и С.С.С.С. (Само слога Србина спасава) - у даљини Оplenac (они иду овим правцем (док их иза бусије вребају нека несимпатична лица).

16-Кремљ се руши. Под рушевинама лешеви једних док други беже. То гледа српски геда и крсти се побожно: "Во имја отца, заслужили су..

дат у рад г. г. Младеновићу и Ракочићу

30. VII. 1941

BR

▲ Nedeljni izveštaj rada Sekcije za propagandu od 31. jula 1941. [AY]

A weekly report of the work of the Propaganda Section on 31st July 1941 [AY]

▲ "Registar ideja, kao predlog umetnicima za plakate, u vези sa spiskom parola", 30. jul 1941. [AY]

"A Register of Ideas, as a suggestion to artists for the posters, relating to the list of slogans", 31st July 1941 [AY]

▲ Obešeno telo dr Alfreda Bate Koena u centru Šapca, 21. avgust 1941.
Na fasadi zgrade Narodne banke je crtež sa potpisom "OVI JEVREJI – VAŠA JE PROPAST".
Ispod crteža su antisemitski nacistički propagandni plakati. [MIAS]

The hanged body of doctor Alfred Bata Koen in the centre of Šabac, 21st August 1941.
On the facade of the building of the National Bank there is a drawing with the inscription
"THESE JEWS – IT IS YOUR FAILURE". Below the drawing there are anti-Semitic Nazi
propaganda posters. [IHAS]

Jelena Banjac

Antimasonska plakati

Anti-Masonic posters

1941–1942.

IZ KOLEKCIJE PLAKATA U VLASNIŠTVU MIRKA ILIĆA
FROM THE MIRKO ILIĆ PRIVATE COLLECTION OF POSTERS

ЈУЧЕ ЈЕ У БЕОГРАДУ ОТВОРЕНА ВЕЛИКА АНТИМАСОНСКА ИЗЛОЖБА

Говор г. Ђорђа Перића, шефа државне пропаганде

Јуче, тачно у 12 часова је извршено свечано отварање Антимасонске изложбе у Гарашаниновој улици број 8. Свештаном отварању су присуствовали претставници немачких војних власти на челу са г. фон Кајзенбергом, фелдкомандантом, а у име Српске владе су присуствовали министри г. г. Јосиф Костић, др. М. Радосављевић и Велибор Јонић. У име г. Димитрија В. Јотића присуствовао је г. др. Св. Спанаковић, помоћник министра привреде. Присуствовао је и врло велики број угледних звањица и гостију.

Тачно у 12 часова изложбу је отворио г. др. Ђорђе Перић, шеф државне пропаганде следећим говором:

Господо Министри, Господо.

Масонство или слободно зидарство, та веома разграната тајна међународна организација, хоће преобразити света у коме више не би било ни породице, ни отаџбине, ни религије. Уместо свих тих драгоценних тенковина човечанства треба би, по замисли масона, да постоји само њихова надвлада и милиони заробљених људских бића. То је у суштини смисао храма кога масони тајно сидају по својим ложама широм целог света.

Иза њихових лепих речи о човеколубљу, слободи, братству и једнакости међу људима крију се у ствари опасне превратничке замисли и радиње. Као црви, масони годинама разлучују народни организам, да га временом потпуно униште. Иако је њихов рад невидљив, они успевају да свој утицај прошире на све гране националне делатности. Као паук који разапиње мрежу око своје жртве, тако и слободни зидари невидљивим нитима своје подземне организације могу да заробе читав народ и да га воде куда они хоће.

Масонство је духовни извор свих интернационалних доктрина, расадник и потстrekач међународних револуционарних покreta. Оно је неразdvojno vezano за јеврејство и комунизам, две друштвене појеве које најбоље успевају код оних народа код којих се масонерија претходно побројала.

Зато је масонска организација подједнако опасна свима народима, на-

рочито с обзиром на методе њеног рада. Сада је већ и широкој јавности познато да масони не бирају средства када су у питању њихови циљеви и њихови интереси.

Масони су разорили многе државе; они су подизали револуције и буне, осуđivali цареве и краљеве на смрт и изазивали ратове међу народима. Па и у овоме садашњем рату одговорност светске масонерије, уједињење на јеврејством и комунизмом, је очевидна и доказана. Овај рат су масони добрим делом припремили и наметнули народима у циљу да зауставе њихово национално буђење и њихови духовни пропород.

Али, ход историје се не да зауставити! Масонерија ће бити коначно прегажена, као што ће бити прегажена и њена духовна чеда: плутократија и комунизам. На њиховим развалинама, слободни народи Европе изградиће својом вољом и својим властитим снагама нов поредак — поредак правде, плодоносне сарадње и благости.

После г. др. Перића узео је реч фелдкомандант г. фон Кајзенберг, који је поздравио акцију Српског националног комитета и пожелео му најлепши успех.

У свом одговору београдски фелдкомандант фон Кајзенберг указао је да су слободни зидари главни кривци за прошли и за садашњи рат и да је ова међународна разбојничка банда увек радила само да националну вољу народа подјарми и да је учини слугом јеврејских циљева. Масонерија се из задруге зидара, подвикао је даље оберст фон Кајзенберг, под јеврејским утицајем развила у политичко оружје у рукама енглеске империјалистичке политике.

У даљем свом говору оберст фон Кајзенберг је изразио радост немачких власти ради отварања ове изложбе и истакао наду да ће широки спојеви српске јавности посетом изложбе добити претставу о разорном дејству слободног зидарства.

Исто тако, оберст фон Кајзенберг изразио је и признање Општини града Београда што је с пуно добре воље и издашном потпором омогућила што боље и целиснодјије организовање и припремање ове толико значајне изложбе.

Говор фелдкоманданта, пуковника г. фон Кајзенберга саслушан је с највећом пажњом.

Затим су угледни гости под војводством г. Стевана Клујића разгледали изложбу, која је на све пријатне оставила дубок утисак.

▲ Govor Đorda Perića, šeфа državne propagande, na otvaranju Antimasonske izložbe, Обнова, 23. oktobar 1941, 3.

A speech by Đorđe Perić, Head of the State Propaganda, given at the opening of the Anti-Masonic Exhibition, Obnova, 23rd October 1941, 3

Antimasonske plakati 1941–1942.

Ukorpusu nemačkih propagandnih plakata, nastalih u Srbiji tokom Drugog svetskog rata, "antimasonske plakati" predstavljaju tematski zaokruženu celinu i značajan istorijski izvor tog vremena.⁰¹ Nastali su za potrebe propagandne kampanje "Antimasonske izložbe" održane u Beogradu, od 22. oktobra 1941. do 18. januara 1942. godine, a odlikuju se izrazito antisemitskim sadržajem i porukama. Predstavljaju vizuelni izraz propagandnih metoda koje su nacisti primenjivali radi intenziviranja mržnje prema Jevrejima, a u nameri da relativizuju represiju izvršenu nad jevrejskim narodom.

"Velika izložba rada masona, jevreja i komunista" poznatija kao "Antimasonska izložba", organizovana je u sedištu nekadašnje masonske Velike lože "Jugoslavija" u Garašaninovoj ulici broj 8 u Beogradu.⁰² Izložba je samo formalno bila usmerena protiv masonerije. Ovom propagandnom manifestacijom sprovedena je obimna antisemitska kampanja da bi se opravdao pogrom Jevreja u Srbiji i pripremila srpsku javnost za prihvatanje "nove Evrope" sve pod vidom razotkrivanja uloge masonske organizacije u puču 27. aprila 1941. i zajedničkog plana Jevreja, Engleza i komunista za rušenje "novog poretku u Evropi". Za propast Kraljevine Jugoslavije i ustanku, optužene su "tri internacionale" – jevrejstvo, komunizam i masonerija. Izložbom je izvršen psihološki pritisak na stanovništvo, posebno na intelektualnu elitu Beograda, sa namerom da se odvrate od destruktivnih elemenata društva – Jevreja i komunista.

U Srbiji je nakon nemačke okupacije, као што је bio slučaj i na drugim okupiranim područjima, donesen niz diskriminatorskih uredbi i antijevrejskih mera – oduzimanje imovine, popisivanje, registracija

01 Sintagma u naslovu "antimasonske plakati" u tekstu upotrebljavamo za plakate urađene povodom "Antimasonske izložbe" održane 1941–1942. u Beogradu. U publikaciji je predstavljena kolekcija od 20 originalnih plakata u vlasništvu Mirka Ilića, dizajnera i ilustratora iz Njujorka. O nemačkom ratnom plakatu u Srbiji tokom Drugog svetskog rata videti: Николић, К., Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944, Београд 2012 • Ђирић, Д., Станић, Б., Време на јизди: Политички плакат Музеја града Београда 1941–2000, Београд 2005. • Кларић, С., За нови поредак у Европу 1941–1945, Београд 1993.

02 Danas ulica Svetozara Markovića broj 46.

i obaveza ношења жутих трaka, ограничавање кретања i забрана напуštanja места stanovanja, obavljanja javnih funkcija, lečenja u zdravstvenim ustanovama, korišćenja javnog prevoza, посете јавним догађајима, rada sa prehrambenim proizvodima u apotekama i bolnicama, da bi zatim usledila privođenja i hapšenja, pretresи stanova, одвођење на принудни рад, stradanje u logorima. Progoni Jevreja su intenzivirani nakon nemačke invazije на Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine. Tokom leta, okupatorska vojska i srpski kolaboracionistički aparati vodili су борбе са припадницима народноослободilačkog pokreta који су izvršili бројне нападе, саботаže i diverzije. Било је neophodno да се нemačko prisustvo učvrсти на подручју Југоистока ради несметаног извоза сировина са овог подручја, као и zbog отварања fronta ka Sovjetskom Savezu. Комунистичка партија је почетком јула подигла stanovništvo na ustanak protiv okupatora i usledile su борбе partizanskih odreda sa nemačkom vojskom širom Srbije. Немачка Војна управа је 12. avgusta 1941. izdala mere за "suzbijanje nemira u Srbiji" u kojima se traži појачање propagande "u stampi, na radiju, bioskopu, plakatima, lecima", streljanje i vešanje talaca.⁰³ Već 17. avgusta na Terazijama, u centru Beograda, obešena su tela petorice ustanika. Direktivom nemačke Vrhovne komande od 16. septembra, ustanovljena je nemilosrdna odmazda – за jednog poginulog nemačkog vojnika streljano je sto talaca, dok je za ranjenog nemačkog vojnika streljano njih pedesetoro. Jevreji su optužивани за zaveru sa komunistima, па су за нападе на nemačkeединице vršene odmazde nad komunistima i Jevrejima као подстrekacima ustanaka. Nakon završetka vojnih operacija protiv ustanika u Srbiji, почетком decembra 1941, internirani su preostali Jevreji u logor Zemun na Beogradskom sajmištu (*Judenleger Semlin*).⁰⁴ U decembru 1941. tu je bilo затvoreно преко pet hiljada Jevreja, a u januaru 1942. njih шест hiljada i trista.⁰⁵

Na području okupirane Srbije "konačno rešenje jevrejskog pitanja" je bilo završeno do 10. maja 1942.

03 Кољанић, М., "Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942. године", Историја 20. века, год. 21, св. 1, Београд 2003, 97.

04 Кољанић, М., nav. delo, 108.

05 Kreso, M., Nacističko "konačno rješenje" jevrejskog pitanja u okupiranim zemljama zapadnog Balkana od 1941. do 1945. godine, Sarajevo 2006, 77.

brutalnim ubijanjem oko sedam i po hiljada Jevreja da bi se obezbedio prostor za nove zatvorenike u logoru Sajmište.⁰⁶ Među prvima u Evropi, Srbija je završila konačno pitanje i to samo nekoliko meseci nakon što je na sastanku najviših fašističkih funkcionera 20. januara 1942. u Vanzeju (Wannsee) kod Berlina, odlučeno da se "konačno rešenje jevrejskog pitanja" izvrši fizičkom likvidacijom.⁰⁷ Propagandna mašinerija Trećeg rajha je, putem dnevne štampe i radija, opravdavala takve postupke optužujući Jevreje za organizovanu zaveru sa komunistima i masonima. "Antimasonska izložba" je trebalo da pruži ideološko opravdanje masovnih represalija okupatora nad stanovništvom, posebno nad Jevrejima.⁰⁸ Cilj je bio da se srpsko stanovništvo zastraši i da se kod ljudi proizvede pomirljiv stav, bez kritičke distance, prema naciističkim metodama u sprovodenju "konačnog rešenja".

Naciističko konačno rešenje jevrejskog pitanja je bilo deo plana nemačke rasističke koncepcije o čistosti i rasnosti germanskog naroda iz koje se razvila mržnja prema "manje vrednim" narodima. Podrazumevala je proširenje nemačkog životnog prostora na istočnu Evropu osvajanjem teritorija, germanizacijom stanovništva i sistematskim uništavanjem celih naroda likvidiranjem rasno nepodobnih "nearijevskih" Jevreja i Roma. U te svrhe bio je formiran ogroman državni aparat sa razvijenim sistemom koncentracionih i radnih logora, gasnih komora i krematoriјuma. U osnovi naciističkog antisemitizma bila je ideja o moći međunarodnog jevrejskog kapitala i zaveri Jevreja, masonstva, kapitalizma i komunizma sa ciljem da sruše postojeći poredak i zavladaju svetom. Ta ideja je tridesetih godina 20. veka stekla pristalice i u Kraljevini Jugoslaviji, a jedan od vodećih propagatora naciističke ideologije bio je Dimitrije Ljotić.⁰⁹ On je u Ljubljani u januaru 1934. godine osnovao fašističku organizaciju "Jugoslovenski nacionalni pokret", nazvanu "Zbor" – skraćeno od "Združena borbena organizacija rada", koja je kasnije promenila naziv u "Narodni pokret zbor". Nakon sloma Jugoslavije i nemačke okupacije Srbije, mnogi članovi prethodne vlade, uveliko indoktrinirani naciističkim idejama, pojedini predratni agenti nemačke obaveštajne službe i članovi "Zbora" ušli su u sastav kolaboracionističke uprave.

⁰⁶ Kreso, M., nav. delo, 77 • Koљанин, M., nav. delo, 112.

⁰⁷ Kreso, M., nav. delo, 9.

⁰⁸ Koљанин, M., nav. delo, 103.

⁰⁹ Dimitrije Ljotić (Beograd, 1891.–Ajdovščina, Slovenija, 1945) predsednik profašističkog pokreta "Zbor". Od 1931. bio je ministar pravde u vlasti Petra Živkovića, ali je ubrzo podneo ostavku. Saradivao je sa nemačkim okupacionim vlastima u Srbiji. Ђирковић, С., Ko je ko u Недићевој Србији: 1941–1944. Лексикон личности, Београд 2009, 300–301.

Поклон за 20.000 посетиоца изложбе

Изложба рада масона, јевреја и комуниста привукла је огроман број посетилаца и изазвала је невероватно велико интересовање. Отако је изложба отворена број посетилаца из дана у дан расте, тако да је број достигао већ 15.835 особа. У недељу или, најдаље у понедељак, очекује се 20.000 посетилац коме се спрема једно, изненадење. Биће један веома интересантан и веома леп поклон.

▲ Predaja nagrade dvadesetihjaditom posetiocu Antimasonske izložbe, Ново време, 1.11.1941, 3.

A gift for the twenty-thousandth visitor of the exhibition, Novo vreme, 1st November 1941, 3

Отраже 8

ПРЕДАЈА НАГРАДА ТРИДЕСЕТХИЉАДИТОМ ПОСЕТИОЦУ АНТИМАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

Награђени посетилац, г. Милан Јовић
(Фото: Београдска фотоагенција)

Јуче после полне посетио је анти-мasonsку изложбу њен тридесетхиљадити посетилац. Он се зове Милан Јовић, избеглица, а са службом се налazi у рачуноводству жељеничке дирекције. Као и онај двадесетхиљадити, Јовић је добио поклон од управе antimasonske изложбе, који се састојио од две кокошке и комплета брошура издатог од стране комитета, као и бесплатну улазницу.

Добитнику је предао награду лично директор antimasonske изложбе, г. Стеван Клујић.

Јовић је врло задовољан кокошкама које је добио, с обзиром на даљашњу скупоћу, и високе цене животних напарница.

◀ Predaja nagrade tridesetihjaditom posetiocu Antimasonske izložbe, Обнова, 11.11.1941, 5.

Handing over the prize to the thirty-thousandth visitor of the Anti-Masonic Exhibition, Obnova, 11th November 1941, 5.

Organizatori izložbe

"Velika izložba rada masona, jevreja i komunista" је организована под надзором nemačkog Propagandnog odeljenja "S", uz materijalnu podršku nemačke vojne vlasti i kvizilinske srpske vlade. "Propagandno odeljenje jugoistok" [Propaganda Abteilung Südost] bilo je formirano pri nemačkoj komandi 20. aprila 1941. i direktno podređeno Propagandnom odeljenju Operativne uprave nemačke Vrhovne komande, a instrukcije je dobijalo od Gebelsovog ministarstva za propagandu.¹⁰ Veliki broj ratnih plakata koji su distribuirani u okupiranoj Srbiji izrađen je u Propagandnom odeljenju "S". Na poslovima izrade plakata, osim slikara i crtača, bili su angažovani i prevodioci, lektori, daktilografi, lica koja su sastavljala tekstove za plakate, tehničko osoblje i distributeri.¹¹

Pripreme su počele u julu 1941. godine formiranjem "Radnog komiteta Antimasonske izložbe" чији су članovi bili predratni saradnici nemačke obaveštajne službe, germanofili i pripadnici profašističkog pokreta "Zbor" Dimitrija Ljotića. Autor idejnog projekta izložbe bio je Lazar Prokić,¹² šef komiteta Đorđe Perić,¹³ а остали članovi bili

¹⁰ Propagandno odeljenje se sastojalo od sedam sekcija: za plan, aktivnu propagandu, štampu, fotografiju, radio, pozorište i film. Kreso, M., Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944. (Sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustavove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan), 74 • Николић, К., "Немачка ратна пропаганда у Србији 1941–1944", Југословенски историјски часопис, год. 30, бр. 1, Београд 1997, 118.

¹¹ VA, k. 60, f. 5, 1 / 117. Dosjedi 117 lica sa podacima o vrsti posla i iznosima honorara, angažovanih od strane Propagandnog odeljenja "Jugoistok" 1943. godine.

¹² Lazar Prokić (Markovac, kod Mladenovca, 1911.–Majnc, Nemačka, posle 1998) šef Odseka za propagandu Predstavninstva vlade, predratni nemački agent, izdavač listova Signal i Nova zora. Posle Drugog svetskog rata osuđen na 20 godina zatvora. Nakon što mu je kazna smanjena, 1962. godine tajno je prešao u Majnc. Јовановић, Н., nav. delo, 204 • Ђирковић, С., nav. delo, 422–423.

¹³ Đorđe Perić (Kistanje kod Benkovca, 1897.–Бећ, posle 1950) šef propagande komiteta i šef Srpske državne propagande u vlasti Milana Nedića. Vlasnik časopisa Politički glasnik (1925–1927), Politička smotra (od 1936) i direktor telegrafске agencije Avala. Јовановић, Н., nav. delo, 204 • Ђирковић, С., nav. delo, 397.

su – direktor izložbe Stevan Kluić,¹⁴ Milan Banić,¹⁵ Miodrag Đorđević,¹⁶ Mihailo Balić¹⁷ i Milovan Popović¹⁸ – angažovani u četiri sekcije, propagandnoj, antikomunističkoj, antimasonskoj i antijevrejskoj.¹⁹ Iako su sve aktivnosti bile pod strogom kontrolom nemačkih vlasti, izložba je u javnosti predstavljena kao delo i послуга srpske kvislinske vlade. Ta činjenica je bila u vezi sa težnjom okupatora da se izbegne odijum lokalnog stanovništva i osigura masovna posećenost izložbe.

O sprezi nemačkog Propagandnog odjeljenja "S" i Radnog komiteta izložbe svedoči izveštaj Lazara Prokića u kojem se navodi da je prema "pismenim instrukcijama G. G. Rihtera, a saobrazno psihologiji srpskih masa i duhu Izložbe, dostavio pismeno usmeni komentar i o ideja umetnicima g. g. Mitrinoviću i Kostiću za izradu skica plakata, prethodno obrazloživši te ideje u prisustvu oficira g. Vitlića".²⁰ Umetnici su bili dužni do 6. avgusta da izrade skice, koje će, nakon komisiskog usvajanja, biti izvedene do 10. avgusta u plakatu. Sa glavnim urednicima beogradskih dnevnih listova *Novo vreme* i *Obnova* postignut je dogovor o publikovanju tekstualnog i fotografiskog materijala radi aktivne propagande izložbe. Deo izveštaja predstavlja i "Registar ideja, kao predlog umetnicima za plakate, u vezi Spiska parola" u kome je Prokić naveo listu od deset idejnih rešenja za plakate. Pod brojem deset opisana je ideja jednog iz kolekcije antimasonske plakata: "10 – Globus luta vasionom. Iznad njega Jehova: diriguje i određuje smer. Tekst: 'Neka se kovitla sve dok ne kažem ja dosta' [...]"²¹ Tokom pripreme

¹⁴ Stevo Kluić (Zadar, 1889. – Beograd, 1944) novinar, predratni dopisnik iz nekoliko evropskih prestonica. Proteran iz Čehoslovačke zbog sumnje da je nemački špijun. Tokom okupacije bio direktor ustanove "Zemlja i rad" i direktor "Antimasonske izložbe". Jovanović, H., nav. delo, 204 • Ђирковић, C., nav. delo, 263.

¹⁵ Milan Banić (Sušak, 1891. – Salzburg, posle 1944) publicista, autor brošure "Masonerija i Jugoslavija" (Beograd, 1941). Bio je politički urednik lista *Primorske novine* (1922), *Novog lista* (1923–1927), direktor dnevnog lista *Naša sloga* (1927–1932). Postavljen 1932. godine za ataka za štampu u Parizu. Predratni saradnik nemačke obaveštajne službe. Jovanović, H., nav. delo, 204 • Ђирковић, C., nav. delo, 40–41.

¹⁶ Miodrag Đorđević, član organizacije "Zbor" i šef beogradske policije. Jovanović, H., nav. delo, 204.

¹⁷ Momčilo Balić, član Ljotićevog "Zbora" i saradnik listova tog pokreta, zadužen za antisemitski deo antimasonske izložbe. Jovanović, H., nav. delo, 204.

¹⁸ Asistent na Filozofskom fakultetu u Beogradu i antikomunistički publicista. Od 1942. godine upravnik logora za prokomunističku omladinu u Smederevskoj Palanci.

¹⁹ Обнова, br. 90, 17.10.1941, 3.

²⁰ AJ, fond 100, fasc. br. 14–50, 523 • Nedeljni izveštaj rada Sekcije za propagandu od 31. jula 1941.

²¹ AJ, fond 100, fasc. br. 14–50, 524 • "Registar ideja, kao predlog umetnicima za plakate, u vezi Spiska

izložbe, šef Propagandnog odjeljenja Lazar Prokić, obrazložio je u kvislinskem listu *Obnova* potrebu za organizovanjem "Antimasonske izložbe" saopštivši da je: "poželjno i spasonosno da se [...] što pre otvorí jedna opšta izložba materijala i dokumenata koja bi našem srpskom svetu pokazala i prikazala rad Jevreja, slobodnih zidara i komunizma – ne samo kod nas već i u drugim zemljama [...]. Tek onda bi mnoge stvari postale jasne, a naročito današnja tragedija Srbije i doskorašnja opasnost po Evropu."²²

Propagandna kampanja izložbe u dnevnoj štampi

Orkestrirana propagandna kampanja u beogradskim listovima *Obnova*, *Novo vreme*, *Naša borba*, *Ponedeljak* i *Donauzeitung* i drugim, trajala je do zatvaranja izložbe. Svakodnevno su objavljeni članci antisemitske, antikomunističke i antimasonske sadržine Lazara Prokića, Danila Gregorića²³, Svetislava Stefanovića, Đorđa Perića, Milorada Mojkovića²⁴, Milosava Vasiljevića²⁵ i drugih, kao i izveštaji o posećenosti i fotografije izložbe. U tekstu Momčila Balića, objavljenom u listu *Novo vreme* 7. avgusta 1941. godine, reč Jevreji je štampana malim početnim slovom, što će potom postati praksa i u tekstovima drugih autora.²⁶ O antisemitskom sadržaju tekstova nedvosmisleno govore naslovi: "Ruska kultura u jevrejskim rukama"²⁷, "Moskva i Njujork dve prestonice jevrejstva"²⁸, "Sovjetska unija poslednja jevrejska tvrdava na evropskom kontinentu"²⁹. U članku "Skrovišta tamnih sila. Nevidljivi crv. Podzemna zavera jevrejskih bogova", jevrejski narod se poredi sa crvima koji nagrizaju društvo u kome žive: "da nevidljivi crv jevrejski ipak jednom postane vidljiv potrebno je ispitati svačije poreklo trinaestoga kolena i žigosati sve imenom Jevrejin što god do 13 kolena ima krvne veze sa

parola".

²² "Elementi demokratije: jevrejstvo, slobodno zidarstvo i komunizam", *Обнова*, br. 15, 22.7.1941 • Jovanović, H., nav. delo, 203.

²³ Danilo Gregorić, bivši pripadnik "Zbora", predratni dopisnik iz Pariza, proteran iz Francuske (1938) i iz Švajcarske (1939) zbog špijunaže. Kao predstavnik "Zbora" prisustvovao partiskom kongresu nacional-socijalista u Nurnbergu (1939). Njegovim člankom "Masoni" objavljenom u listu *Vreme* u julu 1941. godine započeta je zvanična antimasonska kampanja u štampi. Jovanović, H., nav. delo, 204–205.

²⁴ Milorad Mojković, sekretar Ljotićevog "Zbora". Jovanović, H., nav. delo, 205.

²⁵ Milosav Vasiljević, član masonske lože "Pobratim" u Beogradu (1920–1938). Član "Zbora" od 1935. godine. Antikomunista i fašista. Jovanović, H., nav. delo, 205.

²⁶ "Jevreji u Srbiji", *Ново време*, 7.8.1941, 3.

²⁷ Обнова, br. 27, 5.8.1941, 3.

²⁸ Обнова, br. 36, 15.8.1941, 2.

²⁹ Обнова, br. 44, 25.8.1941, 4.

Jevrejima [...]. I za sve takve treba stvoriti novi geto, i da se najzad za svagda istjeraju iz Evrope i da im se da neka stvore sebi državu iz koje se nikad ne smeju iseliti, već neka 'u znoju lica svog jedu hleb svoj' kako im je jahve i naredio, a što oni izvrću, ne poštuju i čega se ne drže."³⁰ Skori obračun sa jevrejskim narodom najavljen je u tekstu "Jevreji protiv nas i protiv sopstvenih interesa": "jevreji koji rukovode ubilačkom i rušilačkom akcijom u srpskim zemljama ovog puta su se prevarili. Namerić se na ruku, koja će ih definitivno skinuti sa dnevnog reda!"³¹ Usledili su natpisi o jevrejskom teroru nad srpskim narodom: "jevreji su nesmetano i drsko vršljali našom zemljom, sejali otrov, ubijali svaki nacionalni polet, dok konačno nisu gurnuli našu zemlju u sadanju katastrofe. Njihov demonski osmeh pratio je sve faze našeg poraza, koji su nam oni, svesno i po planu pripremili. [...] Neodložno i bez milosrđa treba izvršiti ovaj obračun, da bi Srbija i srpski narod, oslobođeni ovog društvenog balasta, krenuli novim putevima, koji vode spasu i obnovi."³² U brojnim člancima analizirana je povezanost Jevreja, boljševizma i slobodnog zidarstva. "Svetско jevrejstvo" je tumačeno kao osovina čije su poluge plutokratija (masonerija) i komunizam (boljševici) sa zajedničkim planom da zagospodare svetom.³³ Povodom izložbe je objavljeno šesnaest brošura antisemitske, antikomunističke i antimasonske sadržine: "Slobodno zidarstvo ili masonerija", "Ko su oni?", "Masonerija u Engleskoj i Francuskoj", "Ogledalo čivutskog poštenja", "Srpski narod u kandžama jevreja", "Jevrejska zavera", "Jevrejsko pitanje", "Jevreji u Srbiji", "Jevreji u Engleskoj, SSSR i Francuskoj", "Zašto nisam komunista", "Duhovni život u SSSR", "SSSR nije radnička niti radna država", "Položaj žene u boljševičkom društvu", "Kapitalizam novca i kapitalizam rada", "Komunizam protiv Srba i u Srbiji", "Kako komunistička vlada eksploratiše ruskog seljaka".³⁴

Uoči otvaranja izložbe održana je konferencija za štampu, 16. oktobra 1941. u zgradici Velike masonske lože, u Garašaninovoj ulici. Objašnjeno je da će "ovako sintetično zamišljena i priređena antimasonska izložba u Beogradu biti jedinstvena svoje vrste ne samo u Srbiji i na Balkanu, ne samo u Jugoistočnoj Evropi i Evropi, nego i u svetu".³⁵ Naglašeno je da će

³⁰ Обнова, br. 57, 9.9.1941, 3.

³¹ Обнова, br. 65, 18.9.1941, 3.

³² "Zločini jevreja – naša nacionalna sramota", *Обнова*, br. 69, 22.9.1941, 4.

³³ "Jevrejstvo i boljševizam", *Ново време*, br. 133, 7.10.1941, 3. "Zašto jevrejski kapital pomaže boljševizam? Razgovor na jednom banketu u Budimpešti", *Ново време*, br. 119, 20.9.1941, 3 • "Uticaj jevreja na engleski kapital", *Ново време*, br. 140, 15.10.1941, 3 • "Ko gura srpski narod u propast?", *Ново време*, br. 141, 16.10.1941, 3.

³⁴ "Biblioteka antimasonske izložbe", *Ново време*, br. 150, 25.10.1941, 3.

³⁵ Jovanović, H., nav. delo, 208 • Pisarri, Milovan, Rädle, Rena (uredili), *Mesta stradanja i antifašističke*

publike imati priliku da se "svojim očima uveri kavki su bili oni koji su zemlju nemilosrdno gurnuli u propast".³⁶ Veličan je značaj "Antimasonske izložbe" na kojoj je pokazano da se "zahvaljujući borbi povedenoj protiv jevrejstva, masonerije i komunizma od strane pobedničke nove Evrope, stalo jednom zauvek strahovitoj zaveri koja je pretila celom svetu rušilačkim organizacijama triju internacionala [...] kucnuo je čas kada treba uništiti čitavo kolo, koje smo toliko godina držali u nedrima, ne sluteći da je otrovno ili nemajući dovoljno snage da se oslobođimo."³⁷

Na poslednjoj sednici Radnog komiteta, održanoj pred otvaranje izložbe 20. oktobra 1941, dogovoren je protokol otvaranja izložbe, sastavljen tekst pozivnice i spisak ličnosti koje će biti pozvane.³⁸ S obzirom na to da je tokom leta bio izvršen napad na zgradu masonske lože, za obezbeđenje izložbe je zadužen Miodrag Đorđević.³⁹ Prvobitno je planirano da se izložba otvoriti 23. avgusta, ali je otvaranje odloženo za oktobar zbog pojačanih borbi sa pokretom otpora.⁴⁰ U tom periodu je došlo do smene komesarske vlade Milana Aćimovića⁴¹ i uspostavljanja vlade nacionalnog spasa sa Milanom Nedićem na čelu.⁴²

borbe u Beogradu 1941–44, priručnik za čitanje grada, Beograd 2013, 76–77 • "U Beogradu se ovih dana otvara antimasonska izložba", *Ново време*, br. 142, 17.10.1941, 3 • "Rad jevrejstva, masonerije i komunizma u Srbiji", *Обнова*, 17. 10. 1941.

³⁶ "Iz carstva tajanstva i mraka. Antimasonska izložba", *Ново време*, br. 144, 19.10.1941, 3.

³⁷ "Za nekoliko dana biće u Beogradu otvorena jedna istorijska izložba: rad jevrejstva, masonerija i komunizma u Srbiji i u svetu", *Обнова*, br. 90, 17.10.1941, 3.

³⁸ AJ, fond 100, fasc. br. 14–50, 528.

³⁹ Jovanović, H., nav. delo, 209. Pisarri, M. – Rädle, R. (uredili), nav. delo, 78.

⁴⁰ Jovanović, H., nav. delo, 203.

⁴¹ Milan Aćimović (Pinosa, 1898. – Zelengora, 1945) specijalizirao policijsku struku u Berlinu. Tokom 1930-ih saradivao sa nemačkom tajnom službom, a istovremeno i sa Britanskom obaveštajnom službom. Bio član masonske organizacije od 1926. godine, ministar unutrašnjih poslova u vlasti Milana Stojadinovića (1938–1939), predsednik Saveta komesara (1941), ministar unutrašnjih poslova u vlasti Milana Nedića (1941–1942). Poginuo u borbi sa partizanima na Zelengori. Ђирковић, C., nav. delo, 26–28.

⁴² Milan Nedić (Grocka, 1877. – Beograd, 1946) general i predsednik kvislinske srpske vlade. General od 1930. godine, zapovednik Treće armijske oblasti u Skoplju, načelnik Glavnog generalštaba Kraljevine Jugoslavije od 1934. član Vojnog saveta, ministar Vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije (1939–1940). U predratnom periodu bio je zagovornik saradnje sa Nemačkom. Sastao se sa Adolfom Hitlerom (1943). Godine 1944. uz nemačku pratnju napušta Beograd i odlazi u Beč. Uhapšen je 1945. godine i izručen Jugoslaviji. Tokom saslušavanja, izvršio je samoubistvo skočivši kroz prozor (1946). Ђирковић, C., nav. delo, 362–368.

Otvaranje "Antimasonske izložbe"

"Velika izložba rada masona, jevreja i komunista" svečano je otvorena u podne, 22. oktobra, u prisustvu predstavnika nemačkih vojnih vlasti, nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, srpske vlade i predstavnika beogradske opštine.⁴³ Sa srpske strane su prisustvovali svi članovi vlade, osim predsednika Milana Nedića. Na otvaranju se prisutnima obratio šef državne propagande Đorđe Perić, rekavši, između ostalog, da masoni godinama "raštaču narodni organizam, da ga vremenom potpuno unište. [...] Kao pauk koji razapinje mrežu oko svoje žrtve, tako i slobodni zidari nevidljivim nitima svoje podzemne organizacije mogu da zarobe čitav narod i da ga vode kuda oni hoće. Masonstvo je duhovni izvor svih internacionalnih doktrina, rasadnik i podstrelka međunarodnih revolucionarnih pokreta. [...] Na njihovim razvalinama, slobodni narodi Evrope izgradice svojom voljom i svojim vlastitim snagama nov poredak."⁴⁴

Potom je reč uzeo vojni zapovednik Beograda fon Kajzenberg (Ernst-Moritz von Keisenberg), rekavši da su "slobodni zidari glavni krivci za prošli i za sadašnji rat i da je ova međunarodna razbojnička banda uvek radila samo da nacionalnu volju naroda podjarimi i da je učini slugom jevrejskih ciljeva."⁴⁵ Izrazio je radoš nemačkih vlasti zbog otvaranja izložbe i istakao nadu da će široki slojevi srpske javnosti posetom izložbe dobiti predstavu o razornom dejstvu slobodnog zidarstva. Predsednik vlade Milan Nedić je izložbu posetio 27. oktobra i zahvalio se priredačima na izložbi koja će imati "velikog vašpitnog dejstva, jer je sistematski prikazala rad neprijatelja države i naroda".⁴⁶ Dimitrije Ljotić je izložbu posetio 31. oktobra, i čestitao direktoru izložbe Stevanu Kluiću "na velikom nacionalnom poslu".⁴⁷ U pratinji članova kabineta, 2. decembra, izložbu je posetio ministar unutrašnjih poslova, Milan Aćimović, zahvalivši Direkciji izložbe na "ovoj vanrednoj nacionalnoj manifestaciji".⁴⁸

⁴³ AJ, fond 100, fasc. br. 14–50, 527 • "Juče je svečano otvorena antimasonska izložba. Otvaranju su prisustvovali pretstavnici nemačkih vojnih vlasti, nemačkog ministarstva spoljnih poslova i srpske vlade", *Ново време*, br. 147, 23.10.1941, 3 • Јовановић, Н., *nav. delo*, 209.

⁴⁴ "Tajne prostorije u Garašaninovoj ulici broj 8. Juče je u Beogradu otvorena Velika Antimasonska izložba", *Обнова*, broj 95, 23.10.1941, 3 • *Ново време*, br. 147, 23.10.1941, 3.

⁴⁵ "Izložba protiv slobodnih zidara i Jevreja", *Ново време*, br. 147, 23.10.1941, 3.

⁴⁶ "Precednik vlade g. M. Nedić posetio juče izložbu", *Ново време*, 28.10.1941, 3.

⁴⁷ "G. D. Ljotić na izložbi", *Ново време*, 31.10.1941, 3. • "G. D. V. Ljotić na antimasonskoj izložbi", *Обнова*, broj 101, 30.10.1941, 4.

⁴⁸ "Ministar g. Aćimović na antimasonskoj izložbi", *Ново време*, 2.12.1941, 3.

Prema navodima iz štampe, poseta je već drugog dana izložbe nadmašila sva očekivanja. Sale su bile punе radoznalih posetilaca, koji su se tiskali da vide "senzacionalna otkrića". Gotovo zaprepašeni stajali su pred grafikonima, statistikama i ilustracijama, koje su ih "upućivale u dosada nepoznate činjenice, koje su masoni i jevreji vrlo brižljivo čuvali kao najveću tajnu".⁴⁹ Za prva četiri dana izložbu je posetilo preko 8.000 ljudi. Zabeleženo je da su odlazili sa izložbe očigledno uzbudeni onim što su videli. Dva meseca nakon otvaranja, Lazar Prokić je u listu *Novo vreme* objavio svoje utiske povodom izložbe.⁵⁰ Kao njen dodatni kvalitet, izdvojio je "osećajnost", objasnivši da je materijal "prikazan bez prejudiciranja, tako da se zaključci donose sami po sebi". Prema njegovom sudu, "Antimasonska izložba" je "jedan živi film, jedna stroga ali tačna kritika, jedna bolna ispovest naše bolne 20-ogodišnje istorije". Posebno važnom smatra činjenicu da je izložba otvorena baš u trenutku kada je Srbija bila ugrožena od komunizma, čime je svetu poručeno da je "komunizam u Srbiji bio samo jedan neželjeni incident, stvoren od strane šačice pokvarenih intelektualaca, odbeglih razbojnika, doseljenih provokatora i internacionalnih jevreja" i s ponosom naglašava da je uspeh ove izložbe manifestacija spremnosti Srba da se bore za "novu Evropu".

Postavka "Antimasonske izložbe"

O izgledu postavke "Antimasonske izložbe" saznamo iz iscrpnih opisa u tadašnjoj beogradskoj štampi, novinskih fotografija i arhivskih izvora. Iznad ulaza u zgradu Velike masonske lože u Garašaninovoj ulici, stajao je natpis: "Srbine, zapamti, ovde se odluči-valo o tvojoj sudbinii".⁵¹ Tu se nalazio i jedan plakat velikih dimenzija na kome srpskog seljaka u tradicionalnoj nošnji, vezanih očiju, guraju ka ivici provalije komunista i Jevrejin. Na tlu je radio-aparat sa britanskom zastavom, a u dnu plakata ispisano: "NE U PROVALIJI! – (General Nedić srpskom narodu)".⁵² Na prvom sputru Velike lože, stajao je plakat velikih razmara, koji se odnosio na ubistvo kralja Aleksandra u Marseju i insinuirao odgovornost masonske organizacije za atentat.⁵³

⁴⁹ "Sa antimasonske izložbe. Živo interesovanje publike za tajno delovanje jugoslovenske masonerije", *Ново време*, br. 149, 24.10.1941, 3.

⁵⁰ "Antimasonska izložba. Instrument obnove srpske misli", *Ново време*, 23.12.1941, 3.

⁵¹ *Ново време*, br. 149, 24.10.1941, 3.

⁵² Plakat je štampan u dve veličine – u malom i velikom formatu. VA, k. 66, br. reg. 109/8.

⁵³ VA, NDH, k. 233, br. reg. 33/2–6. Dopis Ispostave Župske redarstvene oblasti Zemun, od 2. decembra 1941. godine, upućen Ravnateljstvu za javni red i sigurnost za Nezavisnu Državu Hrvatsku, Zagreb. U gornjem levom uglu bio je natpis: "9. Oktobar 1934", a u gornjem desnom uglu prikazana posmrtna maska Aleksandra Karađorđevića. U središtu plakata predstavljena je crvena geografska karta bivše Jugoslavije u raspadanju, a ispod datum "27.

Postavka je bila organizovana u četiri sekcije. U prve dve sale bilo je prikazano slobodno zidarstvo. U jednoj se nalazila rekonstrukcija Velike lože "Jugoslavija" u vidu masonske hrama, u kome se na svakom sedištu nalazila fotografija člana lože sa navedenim imenom, prezimenom, zanimanjem u građanstvu i činom u masonstvu, bele rukavice i mač.⁵⁴ Enterijer je bio bogato ornamentisan masonskim simbolima i pobuđivao veliku pažnju publike.⁵⁵ Tu se nalazio dugačak sanduk obložen crnom svilenom draperijom i u njemu mrtvački kostur,⁵⁶ a u vitrinama su pokazani arhivski dokumenti o osnivanju, zadaci mača i ciljevima masonske organizacije u Beogradu i insignije jugoslovenske masonerije.⁵⁷ U sastavu postavke je bila i mala, mračna prostorija koja je služila za "ispitivanje" kandidata pri ulasku u članstvo, sa lobanjama i kosturima na zidovima i iznad njih ispisanim *memento mori*, što je na posetiocu ostavljalo jeziv utisak.⁵⁸ U drugoj prostoriji bila je predstavljena engleska loža iz Nju Džersija, koju su Nemci zaplenili i doneli u Beograd za ovu priliku. Bila je ukrašena slikama i portretima poznatih ličnosti i članova britanske kraljevske porodice, a posetioci su se u tom delu izložbe dugo zadržavali posmatrajući raskoš i bogatstvo.⁵⁹ U jednom uglu su se nalazili eksponati iz beogradske jevrejske lože "B'ne B'rith".⁶⁰

Zatim se prelazilo u dve prostorije jevrejskog odeljenja. Jedna je bila uređena u vidu uobičajenog enterijera jevrejskog doma, a u drugoj se nalazila radna soba poznatog beogradskog izdavača Gece Kon-a.⁶¹ Na grafikonima i slikama su pokazani rezultati istraživanja jevrejskog uticaja na privredu, finansije i kulturu Srbije.⁶² Saopšteno je da na letovanje ide

Mart 1941". Na plakatu su se nalazile i navodne reči kralja Aleksandra: "Da bih mogao spasiti i očuvati Jugoslaviju, moram najpre razjuriti masone. Ovom poslu ću pristupiti odmah čim dovršim svoja putovanja u Bugarsku i Francusku".

⁵⁴ Милинчевић, С., *Хроника мога времена (Аутобиографска сећања и записи из Београдског револуционарног рада)*, Београд 1955, 79.

⁵⁵ "Sa antimasonske izložbe. 'Pa ovo je prava sinagoga...', *Ново време*, 29.10.1941, 3.

⁵⁶ "Jedan društveno-politički događaj. Kroz Antimasonsку izložbu. Izložba će se otvoriti ove nedelje", *Обнова*, broj 92, 20.10.1941, 5.

⁵⁷ Милинчевић, С., *nav. delo*, 77 • *Обнова*, br. 90, 17.10.1941, 3 • *Ново време*, br. 143, 23.10.1941, 3.

⁵⁸ Милинчевић, С., *nav. delo*, 77–78.

⁵⁹ Милинчевић, С., *nav. delo*, 78.

⁶⁰ "Kroz Antimasonsку izložbu. Odaje koje otkrivaju tajne jedne paklene organizacije. 'Ukrasni' predmeti jedne do sada neviđene izložbe u našoj zemlji", *Обнова*, br. 101, 30.10.1941, 8.

⁶¹ *Обнова*, br. 90, 17.10.1941, 3 • *Са antimasonske izložbe. Ministar prosvete g. Geca Kon*, *Ново време*, 30.10.1941, 3.

⁶² "Kroz Antimasonsку izložbu. Odaje koje otkrivaju tajne jedne paklene organizacije. 'Ukrasni' predmeti jedne do sada neviđene izložbe u našoj zemlji", *Обнова*, br. 101, 30.10.1941, 8.

samo 3% Srba, nasuprot 64% Jevreja, da na deset hiljada Srba njih sto bude kažnjeno zbog klevete, dok na deset hiljada Jevreja bude kažnjeno njih 900.⁶³ Izneseni su podaci o udelu jevrejskog kapitala – u filmskim preduzećima 99,8%, u industriji 89%, u izdavačkim preduzećima 79,8%, u uvozu 86%, u izvozu 74,5%, a u bankama 87,8%. Na jednoj tabli stajao je zapis "Da bi zavarali tragove, jevreji čak menjaju svoja imena: Levenštajn – Daničić, Fajler – Jovanović, Šamur – Šantić itd." uz komentar "Slabo su mogli da nas zavaraju, ali sad su bar obeleženi".⁶⁴

U posebnom paviljonu se nalazilo sovjetsko odeljenje, poznato i kao komunističko ili kominternovsko. Tu su bili izloženi grafikon, statistički podaci, portreti, fotografije i tekstovi o radu Kominterne na stvaranju komunističko-boljševičke revolucije u svetu.⁶⁵ Prikazane su slike i karikature sovjetskih državnika i revolucionara, mahom Jevreja, od oktobra 1917. do 1941. godine, i to na takav način da kod posetilaca "izazovu odvratnost i gađenje".⁶⁶ Pored plakata sa antisovjetskom i antikomunističkom sadržinom nalazila se i mapa Sovjetskog Saveza predstavljenog kao zemlja sa pet miliona zatvorenika u logorima.⁶⁷ Na zidu su bile ispisane reči iz Lenjinovog govora: "Na Rusiju, gospodo moja, ja plujem".⁶⁸ Pokazana je fotografija zagrljenih Staljina i Dimitrova, a pored su bile ispisane njihove odluke o Jugoslaviji donesene na kongresima.⁶⁹ Ispod natpisa "Judeomasonska i komunistička sprega" stajali su portreti nekoliko ljudi, a među njima i fotografija profesora beogradskog fakulteta dr Mihajla Konstantinovića, sa potpisnom legendom "masonsco-komunistički učitelj". Pored je bio portret Ive Lole Ribara, sa potpisom "i neki od njegovih učenika". Tu se nalazio i autoportret Moše Pijade.⁷⁰ Ostale slike su prikazivale 27. mart i dane do 6. aprila.⁷¹

U poslednjem odeljenju pod nazivom "Viktoria" ili "Positivni deo", "Srpski i nemački paviljon", predstavljeni su rezultati Trećeg rajha u borbi protiv masona, Jevreja i komunista. Veličani su uspesi nemačke vojske na frontovima i istaknuto da Nemačka donosi blagostanje svim narodima uspostavljajući red, rad i

⁶³ "Sa antimasonske izložbe. Srbi su najtolerantniji narod na svetu", *Ново време*, 31.10.1941, 3.

⁶⁴ "Sa antimasonske izložbe. Danas je preduzeće Geca Kon A.D. centar našeg duhovnog stvaranja kao što su starci manastiri bili centar našeg srednjeevropskog duha", *Ново време*, 16.11.1941, 3.

⁶⁵ *Обнова*, br. 90, 17.10.1941, 3 • *Ново време*, 23.10.1941, 3.

⁶⁶ Милинчевић, С., *nav. delo*, 77.

⁶⁷ *Обнова*, broj 101, 30.10.1941, 8 • Јовановић, Н., *nav. delo*, 210.

⁶⁸ "Sa antimasonske izložbe. 'Pljujem ja na Rusiju...' ", *Ново време*, br 149, 24.10.1941, 3.

⁶⁹ "Sa antimasonske izložbe. Staljin je naredio da se Jugoslavija razbije", *Ново време*, 2.11.1941, 3.

⁷⁰ "Slikar' Moša Pijade i njegovi zaštitnici", *Ново време*, 4.11.1941, 3 • Јовановић, Н., *nav. delo*, 210.

⁷¹ Милинчевић, С., *nav. delo*, 79–80.

"novi poredak".⁷² Među eksponatima nalazio se i plan nemačke seoske kuće sa pratećim poljoprivrednim zgradama, a u dnevnoj štampi je izveštavano da je neki posetilac izložbe iz okoline Beograda tražio kopiju tog plana, te da mu je Direkcija izložbe izašla u susret.⁷³ U posebnoj prostoriji se nalazio propagandni materijal antikomunističke i antimasonske sadržine – brošure, plakati, leci, knjige, novine i različit štampani materijal.⁷⁴

Direkcija se na različite načine starala da "Antimasonska izložba" bude masovno posećena. Organizovane su kolektivne posete učenika, činovnika, radnika, korporacija i udruženja. Preko dnevne štampe zainteresovani su pozivani na dogovor radi raspoloženja poseta kako bi se izbegle gužve.⁷⁵ U jednom danu je oko dve stotine zaposlenih u Beogradskom narodnom pozorištu, na čelu sa upravnikom, direktorima Opere, Drame i drugim članovima uprave, organizovano posetilo izložbu.⁷⁶ Planirano je da se obezbedi popust na železnici radi dolaska posetilaca iz unutrašnjosti Srbije, ali Ministarstvo saobraćaja to nije omogućilo.⁷⁷ Direkcija je putem dnevne štampe pozivala građane da posete izložbu, napominjući da su sale osvetljene i zagrejane – što je zbog oštре zime bio dovoljno dobar razlog za posetu, a osim toga, obezbeđene su i nagrade za jubilarne posetioce. Dvadesethiljaditi posetilac izložbe je dobio novo vuneno čepe, bon na jedan kilogram masti, kolekciju brošura štampanih povodom izložbe i besplatnu ulaznicu. Tridesethiljaditi posetilac je na poklon dobio dve kokoške, komplet brošura i ulaznicu. Četrdesethiljaditom posetiocu uručen je paket šećera, paket kafe, kolekcija brošura, serija fotografija i ulaznica, a pedesethiljaditi posetilac je dobio metar drva za ogrev.⁷⁸ Po uzoru na praksu

⁷² Обнова, бр. 90, 17.10.1941, 3 • "Kroz Antimasonsku izložbu. Odaje koje otkrivaju tajne jedne paklene organizacije. "Ukrasni" predmeti jedne do sada nevidene izložbe u našoj zemlji", Обнова, број 101, 30.10.1941, 8 • Ново време 23.10.1941, 3. • Јовановић, Н., nav. delo, 211.

⁷³ "Ogromna poseta publike Antimasonkoj izložbi", Обнова, број 98, 27.10.1941, 4.

⁷⁴ Милинчевић, С., nav. delo, 80.

⁷⁵ "Obaveštenja posetiocima Izložbe rada masona jevreja i komunista", Ново време, бр 150, 25.10.1941, 3 • "Upozorenje školama", Ново време, 28.10.1941, 3 • "Posetiocima Antimasonske izložbe", Ново време, 31.10.1941, 5 • "Vesti sa antimasonske izložbe", Ново време, 22.11.1941, 3 • "Velika poseta antimasonske izložbe", Обнова, број 99, 28.10.1941, 4 • "Posetiocima antimasonske izložbe", Обнова, број 101, 31.10.1941, 6 • Јовановић, Н., nav. delo, 211.

⁷⁶ "Pozorište na antimasonskoj izložbi", Ново време, 11.12.1941, 3.

⁷⁷ "Završena najuspelija izložba. Antimasonska izložba u znaku statistike", Ново време, 21.1.1942, 3 • Јовановић, Н., nav. delo, 212.

⁷⁸ "Poklon za 20.000 posetioca izložbe", Ново време, 1.11.1941, 3 • "Veliko i prijatno iznenađenje doživeće

zimske pomoći i primere socijalne politike Trećeg rajha, koji su prikazani u "Pozitivnom delu", u izložbenom prostoru su bile postavljene kasice za donacije ugroženom stanovništvu.⁷⁹

Zanimljiv je podatak da je stanovnicima Zemuna, koji je u to vreme bio u sastavu Nezavisne Države Hrvatske, bilo zabranjeno da posećuju "Antimasonsку izložbu" zbog njenog antihrvatskog karaktera.⁸⁰ Iznesena je primedba da izložba ima, pored antimasonske, jugoslovenski i antihrvatski karakter. Prema izveštaju, prilikom tumačenja jednog eksponata – srebrom okovanog štapa, vodiči su govorili: "Ovo je batina koju su hrvatski masoni poklonili srbskim masonima. Poslije rata vratićemo zajam", što je protumačeno kao poziv na osvetu.⁸¹ Osim toga, neprihvatljivo je bilo tumačenje vodiča da su komunisti bili glavni krivci za propast Jugoslavije jer su podupirali Ustaški pokret i ostale nacionalne pokrete u bivšoj Jugoslaviji, stavljajući tako u isti red komuniste i Ustaški pokret. Zahtevano je od nemačke vlasti da zabrane takvo vređanje ovog pokreta i stavljanje u isti red sa komunizmom.⁸²

20.000 posetilac antimasonske izložbe", Обнова, број 103, 1.11.1941, 7 • "Juče je 20.000 posetilac Antimasonske izložbe doživeo, zaista, prijatno iznenađenje. To je bio Radosav Đokić, izbeglica iz Bačke", Обнова, број 104, 3.11.1941, 4 • "Sa antimasonske izložbe. Juče dvadesethiljaditi posetilac", Ново време, 4.11.1941, 3 • "Veliki uspeh antimasonske izložbe. Kroz prostorije izložbe u Garašaninovoj ulici, prođe dnevno oko 2000 lica", Обнова, број 105, 4.11.1941, 5 • "Sa antimasonske izložbe. Direktor Antimasonske izložbe predaje poklon dvadesethiljaditom posetiocu, g. Radosavu S. Đokiću, izbeglici iz Belog Manastira", Ново време, 5.11.1941, 3 • "30-hiljaditi posetilac bio opet – izbeglica", Ново време, 11.11.1941, 3 • "Predaja nagrada tridesethiljaditom posetiocu antimasonske izložbe", Обнова, број 111, 11.11.1941, 5 • "Četrdesethiljaditi posetilac", Ново време, 23.11.1941, 3 • "Veliki uspeh antimasonske izložbe. Četrdesethiljaditi posetilac dobio poklon", Ново време, 25.11.1941, 3 • "Sa Antimasonske izložbe", Ново време, 6.12.1941, 3.

⁷⁹ "Antimasonska izložba za zimsku pomoć", Ново време, 15.11.1941, 3 • "Sa antimasonske izložbe. Samo da se moj tata živ vrati a za ostalo ćemo lako!", Ново време, 18.11.1941, 3 • "Antimasonska izložba za zimsku pomoć", Ново време, 25.11.1941, 3 • Јовановић, Н., nav. delo, 212 • "Jedan veliki dar na antimasonskoj izložbi", Ново време, 27.11.1941, 3.

⁸⁰ VA, NDH, k. 233, br. reg. 33 / 2 – 6. Dopis Ispostave Župske redarstvene oblasti Zemun, od 2.11.1941, upućen Ravnateljstvu za javni red i sigurnost za Nezavisnu Državu Hrvatsku, Zagreb.

⁸¹ VA, NDH, k. 233, br. reg. 33 / 2 – 6.

⁸² VA, NDH, k. 233, br. reg. 33 / 2 – 2 • Izvesni Stjepan Hrastić je izjavio da ima saznanja da se u izložbenim prostorijama nalazi natpis: "Neprijatelji Srba su jevreji, komunisti i ustaše", VA, NDH, k. 233, br. reg. 33 / 2 – 9.

Antimasonske marke

Povodom izložbe, Ministarstvo pošta je izdalo seriju prigodnih maraka sa predstavama antimasonske sadržine. Marke su se moglo kupiti u Glavnoj pošti u Beogradu na osnovu kupona koji je besplatno deljen posetiocima izložbe do 6. januara 1942. I na postavci izložbe u Garašaninovoj ulici. Svaki posetilac je mogao da kupi po jednu seriju maraka overenu prigodnim pečatom i koverte sa plavim natpisom "Antimasonska izložba. Beograd. Garašaninova 8." sa zaštitnim žigom.⁸³ U prodaji je bila i ograničena serija numerisanih koverata sa natpisom zlatne boje,⁸⁴ i kolekcija od devet dopisnica sa fotografijama "Antimasonske izložbe" kao motivima. Ideja je bila da se Evropom "prošetaju" poštanske marke, koje su "priznanje naših zabluda i zaveštanje da ćemo ih se u najskorije vreme otresti".⁸⁵ Da se "ovekoveči sećanje na najcrnje dane Srbije, ali u isto vreme i na dan kada je ona iz pepela vaskrsavala."⁸⁶ Marke su štampane u Državnoj makarnici u Beogradu, a izrađene su prema idejnoj skici V. Guljevića i nacrtu S. Grujića.⁸⁷

Na marki od 50 + 50 para, braon boje, simbolično je predstavljena masonerija u vidu ljudske figure sa kapuljačom na glavi, Davidovom zvezdom na grudima, keceljom i mačem o pojasu, kako zaklanja svoj lik pred zracima svetla koje dopire od stilizovano prikazanog krsta upisanog u krug sa četiri slova "S" – simbola antimasonske snage. Marka od 1 + 1 dinar, tamnozelene i sivozelene boje, alegoričan je prikaz borbe srpskog kvilinskog režima protiv masona i jevrejske internacionale u vidu "ruke probuđenog srpskog nacionalizma" koja stže za gušu zmiju (simbol zla) sa Davidovim zvezdama po telu. Na marki od 2 + 2 dinara, tamnocrvene boje, na simboličan način je predstavljena borba Srba, odnosno kvilinskog režima, protiv boljševizma i njegovih znamenja u vidu snopa klasja na krstu sa ocilima, koji svojim donjim delom razbijaju petokraku

⁸³ "Antimasonske marke", Ново време, 23.12.1941, 3 • "Nova godina počinje sa velikim iznenađenjima za filateliste. Ograničena prodaja Antimasonske poštanske marake", Ново време, 31.12.1941, 3.

⁸⁴ "Jubilarni koverti antimasonske izložbe", Ново време, 17.1.1942, 3.

⁸⁵ "Antimasonske marke", Ново време, 25.12.1941, 3 • "Srpske antimasonske poštanske marke prodavaće se od 1 do 6 januara. Pored maraka prodavaće se i kolekcija raznih fotografija", Ново време, 26.12.1941, 3.

⁸⁶ "Nova godina počinje sa velikim iznenađenjima za filateliste. Ograničena prodaja Antimasonske poštanske marake", Ново време, 31.12.1941, 3.

⁸⁷ Inicijali crtača maraka zabeleženi su u svakoj tabli od 25 serija na po jednoj centralnoj markici od 50 + 50 para – slovo "S", a na centralnoj markici od 4 + 4 dinara – "S.G". "Antimasonske marke", Ново време, 25.12.1941, 3 • Ново време, 23.12.1941, 3 • Обнова, 19.1.1942, 3 • "Prodaja antimasonske marake", Ново време, 3.1.1942, 3 • Јовановић, Н., nav. delo, 212.

zvezdu sa srpom i čekićem. Simbolična predstava na marki od 4 + 4 dinara, tamnopлавe boje, prikazuje borbu Srba protiv masonske i jevrejske internacionale. Predstavljen je srpski seljak kako golim rukama razbijaju stubove "V" i "J" masonske hrane. Na svakoj marki ove serije nalazi se krst sa četiri slova "S" i cirilički natpsi "Srbija", "Antimasonska izložba", datum otvaranja izložbe "22. oktobar 1941 godina" i njena nominalna vrednost.⁸⁸

Statistički podaci o izložbi

Nakon zatvaranja "Velike izložbe rada masona, jevreja i komunista", šef propagandne službe, Lazar Prokić, izneo je na konferenciji za štampu statističke podatke o izložbi sa preciznim podacima o totalnom karakteru propagande ove manifestacije. "Antimasonska izložba" je bila otvorena 75 radnih dana, videlo ju je 80.800 posetilaca, a na njenom pripremanju je bilo angažovano sto četrdeset četiri osobe u četiri sekcije. Izrađeno je 126 slika i grafikona, 1.740 fotografija, napisano je 1.700 službenih pisama. Posetoci su donirali 88.000 dinara novčanih priloga za zimsku pomoć ugroženima. U dnevnoj beogradskoj štampi je objavljeno 98 članaka, a štampano je i 207.017 brošura, od kojih je prodato 116.219 primeraka dok su ostali besplatno podeljeni. Propagandni servis izložbe izdao je četiri simbolična plakata u ukupnom tiražu od 60.000 primeraka. Štampano je i podeljeno 100.000 letaka, jedan afiš izrađen u 1.000 primeraka koji je lepljen po beogradskim ulicama, a štampano je 108.000 primeraka devet različitih vrsta dopisnih karata sa simboličnim motivima. Izložba je reklamirana i u bioskopima.⁸⁹ Izrađeno je 178 bioskopskih ploča koje su prikazane u 15 bioskopa u Beogradu, tri u Zemunu i tri u Pančevu. Štampana je serija od četiri poštanske marke i angažovano 15 specijalno obučenih vodiča na postavci izložbe. Postojala je ideja da se izložba pokaže i u drugim većim gradovima u Srbiji, kao i namera da se eksponati smeste u zgradu Ali Koč Lože na Kalemeđdanu, gde bi bio formiran muzej kao "večita opomena kako ne treba raditi". Stručnjaci koji su bili angažovani na pripremi i postavci "Antimasonske izložbe" su odmah po njenom zatvaranju započeli rad na pripremi sledeće izložbe – "Antikomunističke".⁹⁰

⁸⁸ "Nova godina počinje sa velikim iznenađenjima za filateliste. Ograničena prodaja Antimasonske poštanske marake", Ново време, 31.12.1941, 3 • "Prodaja antimasonske marake. Veliko interesovanje filatelisti za marke", Ново време, 2.1.1942, 3

⁸⁹ "Sve veće interesovanje za antimasonske marke", Ново време, 4.1.1942, 3.

⁹⁰ Јовановић, Н., nav. delo, 211 • "Antimasonska izložba zatvara se u nedelju", Ново време, 14.1.1942, 3 • Обнова, 20.1.1942 • Кољанин, М., "Филмска пропаганда: увод у холокауст", Годишњак за друштвену историју, год. 7, св. 1, Београд 2000, 35–51.

⁹¹ "Antimasonska izložba zatvara se u nedelju", Ново време, 14.1.1942, 3 • "Završena najuspelija izložba".

▲ Konferencija za štampu povodom "Antimasonske izložbe", 16. oktobar 1941. [AJ]

A press conference on the occasion of "The Anti-Masonic Exhibition", 16th October 1941 [AY]

Nemačka antisemitska propaganda bila je vođena u skladu sa aktuelnim političkim dogadjajima. U prvo vreme ona je imala izrazito antimasonske karaktere i bila usmerena na englesko i američko izvođiće jevrejske "pretnje" "novom poretku" u Evropi, da bi nakon nemačke agresije na Sovjetski Savez 22. juna 1941. bio intenziviran antikomunistički karakter antisemitske propagande, koji je potom kulminirao na "Antikomunističkoj izložbi" u Beogradu.⁹¹

Antisemitske izložbe u regionu

Ubrzo je i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj priređena propagandna izložba antisemitskog karaktera. Izložba Židovi bila je postavljena u Umjetničkom paviljonu na Štrosmajerovom trgu, od 1. maja 1942. do 1. juna 1942., a tim povodom stampan je katalog.⁹² Izložba je trebalo da prikaže "razvoj židovstva u Hrvatskoj, razorni rad i rješenje židovskog pitanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", a kao glavni motiv otvaranja antisemitske izložbe navedeno je "suzbijanje ovog zla".⁹³

Antimasonska izložba u znaku statistike", *Ново време*, 21.1.1942, 3 • "Zatvaranje Antimasonske izložbe", *Ново време*, 29.1.1942, 3.

⁹¹ Koљанин, M., nav. delo, 93. "Antikomunistička izložba" je bila postavljena u zgradama Velike lože "Jugoslavija" u Garašaninovoj ulici broj 8, od 1. 9. do 29.11.1942. a posetilo ju je preko 50.000 ljudi. Druga "Antikomunistička izložba" otvorena je 19.6.1944. Ђирић, Д., Станић, Б., nav. delo, 18.

⁹² Židovi – izložba o razvoju židovstva i njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije 10. IV 1941. Rješenje židovskog pitanja u N.D.H., Državni i promičbeni ured kod Predsjedništva Vlade, Hrvatski državni tiskarski zavod, Zagreb 1942.

⁹³ Nova Hrvatska, Zagreb, br. 87, 14.4.1942, 9, navedeno

Primenjene su uobičajene propagandne metode put onih na beogradskoj izložbi – instrumentalizacija dnevne štampe, kuponi za izrezivanje u katalogu na osnovu kojih su se mogli besplatno ogledati filmovi *Večiti Juda* (Vječni Žid), *Rotšild* (Rotschild), *Jevrejin Sis* (Židov Suss), izrada pečata izložbe i popust na ţeleznici za posetioce. Nakon Zagreba, izložba je bila postavljena od 4. do 15. juna u Karlovcu u Narodnom domu. Potom je otvorena u Vukovaru 2. avgusta, u prostorijama Srednje škole, a zatim prenesena u Zemun i postavljena u zgradi Gimnazije.⁹⁴ Usledila je postavka izložbe u Sarajevu, koja je bila otvorena do 30. septembra u prostorijama bivše pravoslavne Bogoslovije.⁹⁵ Ukupan broj posetilaca izložbe Židovi, u svim gradovima gde je gostovala, procenjen je na oko 22.000 ljudi.⁹⁶

Organizovanje propagandnih izložbi antisemitskog karaktera u Beogradu, Zagrebu i ostalim gradovima nije bila nova pojava. Dve najveće izložbe u Trećem rajhu su organizovane 1937. godine u Minhenu. Istovremeno su bile postavljene *Izložba velike nemačke umetnosti* i *Izložba degenerisane umetnosti* na kojoj bila predstavljena neprihvatljiva "ne-nemačka" umetnost. Za četiri meseca video ih je oko dva mi-

no prema: Zuckerman, B., nav. delo, 113.

⁹⁴ Nova Hrvatska, Zagreb, br. 127, 3.6.1942, 3 • Nova Hrvatska, Zagreb, br. 182, 5.8.1942, 8 • Nova Hrvatska, Zagreb, br. 194, 20.8.1942, 3, navedeno prema: Zuckerman, B., nav. delo, 121–122.

⁹⁵ Pinto, Samuel, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 57 • Nova Hrvatska, Zagreb, br. 210, 8.9.1942, 4, navedeno prema: Zuckerman, B., nav. delo, 123.

⁹⁶ Sarajevski novi list, Sarajevo, br. 426, 29.11.1942, 5, navedeno prema: Zuckerman, B., nav. delo, 124.

liona posetilaca, a prilikom gostovanja u gradovima Nemačke i Austrije još oko milion ljudi.⁹⁷ U Budimpešti je 11. decembra 1941. otvorena antiboljševička izložba u prisustvu predstavnika poslanika Nemačke, Italije, Japana, Finske, Bugarske, Slovačke i Hrvatske.⁹⁸

Antimasonske plakati nacističke propagande

U naciističkoj Nemačkoj primenjene su i usavršene sve poznate tehnike propagande, koja je uspešno sprovođena zahvaljujući ogromnom administrativnom aparatu Trećeg rajha. Nemci su u Drugom svetskom ratu propagandu nazivali "trećim frontom" i smatrali za primarno strateško i taktičko sredstvo ratne veštine.⁹⁹ Ideje nacizma propagirane su putem različitih medija masovne komunikacije – dnevnih listova, radija, organizovanjem bioskopskih i pozorišnih predstava, izložbi, letaka i plakata. Organizованo i sistematski se radilo na pridobijanju najširih socijalnih grupa za ostvarenje nemačkih planova u nameri da određene političke poteze stanovništvo doživi kao izraz sopstvenog mišljenja, a ne nametnutog od strane države. U te svrhe su, orkestrirano i svim raspoloživim sredstvima, primenjivane različite tehnike propagande, ispostavilo se – sa velikim uspehom i tragičnim posledicama.

Uloga plakata u tom procesu bila je veoma značajna. Posle žive reči, plakati su bili najčešće primenjivana propagandna sredstva i snažno "oružje" agitacije.¹⁰⁰ Masovno proizvođeni, najčešće velikih formata i javno izlagani, propagandni plakati su već na prvi pogled emanirali jasnu poruku. Njihove upečatljive vizuelne forme dugo su ostajale u memoriji posmatrača, nastavljajući da svojim porukama deluju na psihu ljudi. Plakati su najčešće bili jednostavnih likovnih rešenja i sadržaja, svedeni na jasno koncipiranu poruku intenzivnog naboja. Izazivali su snažne emocije kod ljudi, efikasno participirajući sa ostalim propagandnim sredstvima u indoktrinaciji društvene svesti.

U osnovi naciističke propagande, nalazila se poruka o težnji za očuvanjem čistote arjevske krvi koju je ugrožavalo prisustvo Jevreja odgovornih za sva zla ovoga sveta. Determinisani su stereotipi izvedeni iz društvenih predrasuda o Jevrejima kao ružnim i zlim materijalistima, dok su Arijevcima bili sve suprotne to tome. Iz toga su proistekle dihotomije "germansko – jevrejsko", "dobro – loše", "zdravo – bolesno" i druge, koje su primenjivane u svim propagandnim sredstvima, pa i na plakatima.¹⁰¹ Takve stereotipne polarizacije intenzivirale su odnos "mi – oni", što je

⁹⁷ Atlagić, S., nav. delo, 118 • Николић, К. nav. delo, 23.

⁹⁸ "Otvaranje antiboljševičke izložbe u Budimpešti", *Ново време*, 11.12.1941, 6.

⁹⁹ Mihailović, V., *Propaganda i rat*, Beograd 1984, 25–26.

¹⁰⁰ Атлагић, С., *Нацистичка пропаганда: од тоталитарне пропаганде*, Београд 2012, 171.

¹⁰¹ Атлагић, С., nav. delo, 119–120.

doprinelo jačanju unutrašnjeg jedinstva Nemačke u sprovođenju ideologije nacionalsocijalizma.

Likovnim jezikom i simbolima, neretko uz upotrebu verbalnih sadržaja, na plakatima je saopštavana ideologija Trećeg rajha. Karikaturalne predstave Jevrejina, gramzivog i lukavog kapitaliste, uvek prepoznatljivih "rasnih" odlika – velikog, povijenog nosa i debelih usana, postale su vizuelni obrazac. Takvi negativni stereotipi fizičkih i moralnih osobina jevrejskog naroda su na antimasonskim plakatima predstavljeni agresivno do groteske, sa ciljem da šokiraju i zastraše posmatrača. Karikatura je kao koncentrisana forma kritike bila moćno oružje propagande.¹⁰²

Na plakatima antimasonske kolekcije predstave Jevrejina su crtane u maniru strip-a, karikaturalno prikazane, ponegde sa realističnim elementima. Karikirani lik Jevrejina nadnosi se nad planetom i prstima desne ruke, povlači konce na čijim su krajevima insekti – pauci, označeni simbolima komunizma, kapitalizma i masonerije, na plakatu "Njegovo oruđe: demokratija, masonerija, komunizam, kapitalizam". Na drugom plakatu, sa istom porukom, karikirana je figura Jevrejina koji svira violinu iznad gomile ljudskih kostiju. Identičan prateći tekst sadrži plakat sa grotesknim prikazom lika Jevrejina nad stilizovano prikazanim globusom, od čije se duge brade formiraju zmije sa crvenim simbolima na glavama – uglomer i šestar (masonerija), petokraka zvezda (komunizam) i oznaka za dolar (kapitalizam). Na sledećem plakatu u kolekciji, "Jevrejin drži konce u ruci. Čije i kako? – odgovoriće vam anti-masonska izložba", takođe je karikaturalno prikazan Jevrejin sa naglašenim "rasnim" odlikama – velikim ušima, povijenim nosem, punim ustima, sa masonskim insignijama na grudima, koji u insceniranom teatru povlači konce i upravlja marionetama u liku Staljina i Čerčila. Na plakatu "Finansija u SAD je 98% u jevrejskim rukama" predstavljeno je kako američka vlada u liku Ujka Sema (Uncle Sam) prosipa iz vreće novac na što ispred Henri Morgentau-a (Henry Morgenthau, Jr.) sekretara američkog državnog trezora, Jevrejina, u vreme administracije Frenklina Ruzvelta (Franklin D. Roosevelt). Na plakatu "Evo krivca!" prikazan je Jevrejin kapitalista sa polucilindrom i Davidovom zvezdom na lančiću, koji stoji iza zastava Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, što je trebalo da ukaže na jevrejsku odgovornost za ratno stanje u svetu. Na plakatu "Poljubac engleskog Jude" Jevrejin drži kesu zlata i nudi Judin poljubac srpskom seljaku, a Staljin posmatra iz pozadine. Sugestivne poruke, kratkih formi i poruke upozorenja uz likovne predstave antimasonskih plakata, poput "Evo krivca!", "Budite na oprezu!", "Oprez, oni dolaze!" trebalo je da psihološki snažno deluju na posmatrača.

¹⁰² Mihailović, V., nav. delo, 147.

Antimasonske plakate iz kolekcije u donjem delu nose označke štamparije, izdavača, tiraža i serijskog broja. Mnogi su štampani u offset štampariji Jozefa Beraneka u Beogradu i nose označku štamparije "Offsetdruckerrei Beranek Belgrad".¹⁰³ Pojedini plakati imaju označke "Pr. BG", "Пр. БГ.", "Bgd.3.1/x2" ili "Pr. Bg. ој.В./x2/3" i druge.

Autori plakata su uglavnom nepoznati, a plakati najčešće nisu potpisani. Mnogobrojni umetnici, angažovani na izradi plakata tokom Drugog svetskog rata u Beogradu, bili su predratni ruski emigranti, slikari, grafičari i crtači stripa. Oni su od Propagandnog odeljenja dobivali gotove ideje sa detaljnijim opisima na osnovu kojih su pristupali realizaciji plakata. Najpoznatiji među njima Konstantin Konstantinovič Kuznjecov (1895–1980)¹⁰⁴ bio je šef umetničkog odeljenja "Jugoistok" i autor čuvenog plakata "Poljubac engleskog Jude".¹⁰⁵ Na osnovu arhivske grade poznato je da su na izradi antimasonske plakata bili angažovani izvesni Mitrinović i Koštić.¹⁰⁶ Grupa od čak 80 slikara i crtača, većinom ruskih emigranata, okupljena oko slikara Stjepana Koljesnikova, radila je za nemačku propagandu.¹⁰⁷ U beogradskoj štampi je objavljeno da je na realizaciji "Antimasonske izložbe" izložbe učestvovao "čitav jedan štab slikara, crtača i tehničkog osoblja. Oni su [...] spremili stotinama grafikona, afisa, plakata i drugih ubedljivih prikaza, na osnovu autentičnog materijala."¹⁰⁸

Crtačka i grafička veština domaćih majstora bila je na visokom nivou, poput produkcije evropskih ratnih plakata tog vremena. U praksi se događalo da se tipski plakati koje su realizovali nemački crtači, prevode i prilagođavaju sredini u kojoj su distribuirani. Takav primer u kolekciji antimasonske plakata je "Evo krivca!" nemačkog slikara i grafičara Bruna Hanicha (Bruno Hanich).¹⁰⁹ Poznate su vari-

¹⁰³ Štamparija se nalazila u Vlajkovićevoj ulici broj 4 u Beogradu. Ђирић, Д., Станић, Б., nav. delo, 16.

¹⁰⁴ Dragičić, S., Zupan, Z., *Istorija jugoslovenskog strip-a*, Novi Sad 1986, 39.

¹⁰⁵ Тимофејев, Ј. Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославију: Утицај СССР-а и руских емиграната на дogađaje u Југославији 1941–1945*, Beograd 2011, 65.

¹⁰⁶ AJ, fond 100, fasc. br. 14–50, 524. "Registrar idea, kao predlog umetnicima za plakate, u vezi Spiska parola": "dato u rad g. g. Mitrinoviću i Koštiću."

¹⁰⁷ Kreso, M., nav. delo, 134 • Кољанин, М., nav. delo, 102.

¹⁰⁸ "U Beogradu se ovih dana otvara antimasonska izložba", *Ново време*, br. 142, 17.10.1941, 3.

¹⁰⁹ Bruno Hanich (1902–1963) obrazovao se u Školi za primenjenu umetnost u Treplicu (Treplitz) od 1922. do 1923. godine. Studirao je monumentalno slikarstvo na Akademiji umetnosti u Pragu. Bio je direktor slikarske škole u Lemgu (1929), potom radio u birou za reklame u Bielefeldu (1932–1937). Od 1937. godine radio je u nemačkom propagandnom studiju u Berlinu. Posle Drugog svetskog rata je nastavio da radi na poslovima na reklami i propa-

jante ovog plakata sa nemačkim i francuskim natpisom.¹¹⁰ Osim toga, poznata je francuska varijanta plakata iz ove kolekcije koji sadrži natpis "Stampa u SAD je 97% u jevrejskim rukama".¹¹¹

Pored slikara i crtača, na poslovima izrade plakata bili su angažovani i prevodioci, lektori, daktilografi, lica koja su sastavljala tekstove za plakate, tehničko osoblje i distributeri.¹¹²

Antimasonske plakate spadaju u red angažovanih plakata i nose sve odlike političkih i ideoških ideja svog vremena. Kao nosioci propagandnih poruka nacionalsocijalizma, dominantnog antisemitskog značenja, važan su izvor pri analizi istorijskih događaja i društvenih procesa tokom Drugog svetskog rata. Iako primarno ne sadrže ratnu ikonografiju i poruke, ulaze u grupu ratnih plakata budući da su nastali i upotrebljavani u službi ostvarivanja ratnih ciljeva Trećeg rajha. Predstavljaju odraz stavova, ideja, psihologije društva i političkih ciljeva u kome su nastali, a kao njihov likovni izraz ne mogu se tumačiti van tog konteksta.

Antimasonske plakati, kao efikasno sredstvo manipulacije, delovali su sa ciljem da kod posmatrača izazovu strah i mržnju prema jevrejskom narodu, oličenom u mitologizovanoj predstavi "Svetkog Jevrejina" koji stoji iza kapitalističke i komunističke zavere protiv "novog evropskog poretka" Trećeg rajha, u nameri da uspostavi svoju vladavinu. Srbija je u tom kontekstu, predstavljena kao žrtva međunarodne zavereničke akcije, koja je podlegla zlonamernom uticaju, a naciistička Nemačka kao spasilac Evrope i Srbije, koji donosi rad i red. Nemački neprijatelji su označeni kao srpski neprijatelji, a za najveće zlo po srpski narod i ceo svet, proglašeni su Jevreji. Oni su, u skladu sa uvreženim antisemitskim stereotipima i naciističkom rasnom dogmom, uvek prikazivani karikirano i podrugljivo kao bića niže vrednosti i rase. Sugestivne varijacije na tu temu imale su psihoško i manipulativno dejstvo sa ciljem da zastraše i opravduju naciistički pogrom nad stanovništvom, posebno nad Jevrejima.

¹⁰⁵ gandi. http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Hanich [8.5.2015] • <http://www.artfinding.com/46887/Biography/Hanich-Bruno> [10.5.2015].

¹¹⁰ "Hinter den Feindmächten: der Jude", "Et derrière: Le Juif". <http://digitalpostercollection.com/propaganda/1939-1945-world-war-ii/germany/1944-hinter-den-feindmachten-der-jude/> [17.5.2015] • <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/4224> [17.5.2015] • <http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=2089748&page=456> [2.6.2015].

¹¹¹ "Presse Americaine 97% aux mains des Juifs!". <http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=2093116&page=455> [2.6.2015].

¹¹² VA, k. 60, f. 5, 1 / 117. Dosjedi 117 lica sa podacima vrsti posla i iznosima honorara, angažovanih od strane Propagandnog odeljenja "Jugoistok" 1943. godine.

▲ ... ali ovaj jevrejski san o vladanju svetom sada nestaje pod udarcima probuđenog nacionalizma! Kako? – saznaćete na antimasonskoj izložbi.

... but this Jewish dream about ruling the world is now disappearing under the strikes of awoken nationalism! How? – You will find it out at the Anti-Masonic Exhibition.

▲ Ovoj zvezdi ropski služe engleska i američka plutokratija, krvava sovjetska aristokratija, protivnarodna emigrantska demokratija i sva šumska bratija.

This star is slavishly served by English and American plutocracy, bloody Soviet aristocracy, antipeople's emigrant democracy and brotherhood from the woods.

▲ Njegovo oruđe: demokratija, masonerija, komunizam, kapitalizam.
His tools: Democracy, Masonry, Communism, Capitalism.

▲ Štampa u SAD je 97% u jevrejskim rukama.

The press in the USA is 97% in Jewish hands.

▲ Finansija u SAD je 98% u jevrejskim rukama.

The finances in the USA are 98% in Jewish hands.

▲ Njegovo oruđe: demokratija, masonerija, komunizam, kapitalizam.
His tools: Democracy, Masonry, Communism, Capitalism.

▲ Njegovo oruđe: demokratija, masonerija, komunizam, kapitalizam.
His tools: Democracy, Masonry, Communism, Capitalism.

Пр.Брд.

Pr. Bg.17 X B2.1.

▲ Pojeo vuk!

Worse Than a Wolf / Taking The World's Wealth.

Pr. Bg. L/94/249/x5

▲ Vi još ne znate... Budite na oprezi!

You still don't know. Be on the alert!

▲ Jevrejska posla.
Jewish dealings.

▲ Kako to?!?... Kod boljševika Jevrejima je dobro! Zašto?
Zato, jer su boljševizam i plutokratija jevrejska dela!

How can it be?!! Jews feel all right with Bolsheviks! Why?
Because Bolshevism and Plutocracy are Jewish deeds.

▲ Ko će pretegnuti? Niko! Jer Jevrejin drži ravnotežu... posetite antimasonsку izložbu pa ćete se uveriti.

Who will outweigh? No one! Because a Jew is holding balance ... visit the Anti-Masonic Exhibition and you will see yourselves.

▲ Evo krivca!

Here's the guilty one!

str. 32-33 / pp 32-33
Jevrejin drži konce u ruci. Čije i kako? – odgovoriće vam antimasonska izložba...

A Jew is holding strings in his hand.
Whose and how? The Anti-Masonic exhibition will give the answer...

OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD

Пр.Бгд. 3.000 Pr. В. - S° 25

ЧИЈЕ И КАКО? – ОДГОВОРИЋЕ ВАМ
АНТИМАСОНСКА ИЗЛОЖБА...

Пр.Бгд

Pr. Bg.21 X 82.1.

▲ ...опрез. Они долазе...
...Be careful. They're coming...

▲ Postupio sam po vašoj želji, Kominterna je raspuštena.
I did as you wished, the Comintern is dismissed.

▲ Saznaj! Kako on to opstaje.
Learn! How Are They Surviving?

▲ Jevrejska zavera – protiv Evrope!
Jewish Conspiracy – Against Europe!

J
E
B
P
E
J
C
K
A

Pr. Bg X/54/51-ic/x5

▲ Jevrejska ravnoteža
Jewish Balance

P
A
B
H
O
T
E
K
A

▲ Poljubac engleskog Jude
The English Juda's kiss

Anti-Masonic Posters

1941–1942

In the corpus of German propaganda posters, which were produced in Serbia during World War II, anti-Masonic posters represent a round-edged thematic whole and a significant historical source of information about that time.⁰¹ They were created for the sake of the propaganda campaign entitled "Anti-Masonic Exhibition", which was held in Belgrade from 22nd October 1941 to 18th January 1942, and they are characterized by extremely anti-Semitic content and messages. They represent a visual expression of propaganda methods which the Nazis used in order to intensify the hatred of Jews at the same time intending to relativize the repression of the Jewish people.

"The Grand Exhibition of the Work of Masons, Jews and Communists" better known as "The Anti-Masonic Exhibition" was held at the headquarters of what was earlier the Masonic Grand Lodge "Yugoslavia" in 8 Garašaninova Street in Belgrade.⁰² The exhibition was directed against Masonry only formally. This propaganda manifestation served the purpose of conducting a major anti-Semitic campaign in order to justify the pogrom of Jews in Serbia and to prepare the Serbian people to accept "the new Europe"; all this was under the veil of revealing the role of the Masonic organization in the putsch on 27th April 1942 and the joint plan of Jews, the English people and Communists to destroy "the new order in Europe". "Three internationals" were accused of being guilty for the dismemberment of the Kingdom of Yugoslavia – Judaism, Communism and Masonry. The exhibition exerted psychological pressure on people, especially on the intellectual

⁰¹ In the text the phrase from the title "anti-Masonic posters" is used for posters created for the purpose of the "Anti-Masonic Exhibition", held in Belgrade in the period 1941–1942. The publication presents a selection of 20 original posters owned by Mirko Ilić, a designer and illustrator from New York. About the German war poster in Serbia during World War II see in: Николић, К., Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944 [The German War Poster in Serbia 1941–1944], Београд 2012 • Тирић, Д., Станић, Б., Време на зиду: Политички плакат Музеја града Београда 1941–2000 [Time on the Wall: the Political Poster of the Museum of the City of Belgrade], Београд 2005 • Кларић, С., За нови поредак у Европи 1941–1945 [For the New Order in Europe 1941–1945], Београд 1993.

⁰² Today it is 46 Svetozar Marković Street.

elite in Belgrade, with the intention to make them refrain from the destructive elements of the society – Jews and Communists.

After the German occupation a great number of discriminatory regulations and anti-Semitic measures were introduced into Serbia, like in other occupied areas, and they included confiscation of private property, making inventories, registration and the obligation to wear yellow bands, limitation of movement and the prohibition of leaving the place of living, the prohibition of performing public functions, the prohibition of getting medical help in health institutions, the prohibition of using public transport, the prohibition of attending public events, the prohibition of working with nutritional products in pharmacies and at the hospitals; this was followed by detaining by the police and arresting, searches of private property, moving people for the purpose of forced labour, getting killed in concentration camps. Persecutions of Jews were intensified after the German invasion of the Soviet Union on 22nd June 1941. During the summer invading military forces and Serbian collaborating apparatus waged war against the members of the National Liberation Movement, who were involved in numerous attacks, sabotage activities and diversions. It was necessary to strengthen the German presence in Southeast Europe for the sake of unobstructedly exporting raw products from this region as well as for the sake of opening the front towards the Soviet Union. At the beginning of July the Communist Party aroused the people to rise against the occupiers, so what followed were the fightings of Partisan forces with German military forces all over Serbia. On 12th August 1941 the German Army Command ordered taking measures to "repress unrest in Serbia", which meant strengthening the propaganda in "the media, on the radio, at the cinema, on posters and flyers". As early as on 17th August on Terazije, in the centre of Belgrade, five rebels were hanged.⁰³ As of 16th September the German Supreme Command ordered a ruthless retribution – for one dead German soldier one hundred hostages were shot, while for one wounded German soldier fifty people were

⁰³ Колјанин, М., "Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942. године" ["Anti-Semitic Stereotypes and Propaganda in Serbia 1941–1942"], Историја 20. века, год. 21, св. 1, Београд 2003, 97.

shot. The Jewish people were accused of conspiring with Communists, so that attacks on German forces were punished with retribution over Communists and Jews, as initiators of the rebellion. After finishing military operations against the rebels in Serbia, which was at the beginning of December 1941, the survived Jews were imprisoned in the concentration camp Belgrade Sajmište (eng. Fairground) in Zemun (*Judenleger Semlin*).⁰⁴ In December 1941 more than five thousand Jews were imprisoned there, and in January 1942 there were 6300 Jews there.⁰⁵

On the territory of occupied Serbia "the Final Solution to the Jewish Question" was over by 10th May 1942 by brutally killing about seven and a half thousand Jews in order to make space for new prisoners in the concentration camp Belgrade Sajmište.⁰⁶ Serbia was among the first countries in Europe to end the Final Question, and that was only several months after the highest-ranking fascist officials at a meeting held on 20th January 1942 in Wannsee near Berlin, decided to "finally solve the Jewish Question" by means of physical extermination.⁰⁷ The propaganda machinery of the Third Reich justified such acting via the daily press and the radio by accusing Jews of committing organized conspiracies with Communists and Masons. "The Anti-Masonic Exhibition" was supposed to serve as ideological justification of the occupiers' mass reprisal against civilians, especially against the Jewish people.⁰⁸ The aim was to frighten the Serbian people and to create a conciliatory attitude in people, an attitude without any critical distance towards the Nazi methods used in the realization of the "the Final Solution".

The Nazi Final Solution to the Jewish Question was a part of the plan of the German racist concept of the purity and the supreme racial ancestry of Germanic people, from which stemmed the hatred of "the less worthy" peoples. It meant spreading the German life space over eastern Europe by conquering territories, by Germanizing people and by systematically destroying whole nations while exterminating racially inadequate "non-Aryan" Jews and the Romani population. For that purpose a huge state apparatus was formed, with a developed system of concentration and working camps, gas chambers and crematoriums. The essence of the Nazi anti-Semitism was the idea of the power of international Jewish capital and the conspiracy of Jews, Masons, Capitalism and Communism aimed at ruining the existing order and conquering the world. In the 30s of the 20th century that idea drew followers even in the Kingdom of

⁰⁴ Кољанин, М., *Ibidem*, 108.

⁰⁵ Kreso, M., *Nacističko "konačno rješenje" jevrejskog pitanja u okupiranim zemljama zapadnog Balkana od 1941. do 1945. godine* [The Nazi "Final Solution" of the Jewish Question in Occupied Countries of the West Balkans from 1941 to 1945], Sarajevo 2006, 77.

⁰⁶ Kreso, M., *Ibidem*, 77 • Кољанин, М., *Ibidem*, 112.

⁰⁷ Kreso, M., *Ibidem*, 9.

⁰⁸ Кољанин, М., *Ibidem*, 103.

Yugoslavia, and one of the main proponents of the Nazi ideology was Dimitrije Ljotić.⁰⁹ In January 1934 in Ljubljana the fascist organization the "Yugoslav National Movement" entitled "Zbor" was founded; "Zbor" is short for "Združena borbna organizacija rada" ("United Militant Labour Organization"), which was later renamed "Narodni pokret zbor" ("People's Movement Zbor"). After the fall of Yugoslavia and German invasion of Serbia many members of the previous government, by and large indoctrinated with the Nazi ideas, some pre-war agents of the German intelligence service and members of Zbor became a part of collaborationist rule.

The Organizers of the Exhibition

"The Grand Exhibition of the Work of Masons, Jews and Communists" was organized under the supervision of the German Propaganda Section "S", with material support from the German military authorities and the quisling Serbian Government. "The Propaganda Section South-East" (Propaganda Abteilung Südost) was founded under German command on 20th April 1941 and was directly subordinated to the Propaganda Section of the Operational Command within the German High Command, and it received orders from Gebels's Ministry for Propaganda.¹⁰ A great number of war posters which were distributed throughout the occupied Serbia were designed in the Propaganda Section "S". In the work of creating posters not only painters and drawers were engaged but also translators, proofreaders, typists, people who created texts for the posters, technical staff and distributors.¹¹

Preparations began in July 1942 by founding the "Working Committee of the Anti-Masonic Exhibition"

▲ Otvaranje "Antimasonske izložbe", 22. oktobar 1941. [AJ]

The opening of "The Anti-Masonic Exhibition", 22nd October 1941 [AY]

the members of which were pre-war collaborators of the German Intelligence Service, Germanophiles and members of the pro-fascist movement "Zbor", led by Dimitrije Ljotić. The authors of the main concept of the exhibition's project were Lazar Prokić¹² and Đorđe Perić, the Head of the Committee,¹³ whereas the other members were Stevan Kluić,¹⁴ the Director

of the exhibition, Milan Banić,¹⁵ Miodrag Đorđević,¹⁶ Mihailo Baljić¹⁷ and Milovan Popović¹⁸ – they were in four sections: Propaganda, Anti-Communist, Anti-Masonic and Anti-Jewish sections.¹⁹ Although all the activities were strictly controlled by the German authorities, in public the exhibition was represented as being a project for which the Serbian quisling gov-

⁰⁹ Dimitrije Ljotić (Belgrade, 1891–Ajdovščina, Slovenia, 1945) the President of the profascist movement "Zbor". From 1931 he was the Minister of Justice in Petar Živković's government, but soon he resigned. He collaborated with German occupation authorities in Serbia. Ђирковић, С., *Ko je ko у Недићевој Србији: 1941–1944* [Who is Who in Nedić's Serbia: 1941–1944]. Лексикон личности, Београд 2009, 300–301.

¹⁰ The Propaganda Section consisted of seven sections: for planning, for active propaganda, for the press, for photography, for the radio, for the theatre and for the film. Kreso, M., *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*. (Sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan) [German Occupation Authorities in Belgrade 1941–1944 (With a Review of the Main Occupation Command and Institutions for Serbia, Yugoslavia and the Balkans)], 74 • Николић, К., "Немачка ратна пропаганда у Србији 1941–1944" ["German War Propaganda in Serbia 1941–1944"], *Југословенски историјски часопис*, год. 30, бр. 1, Београд 1997, 118.

¹¹ MA, b. 60, f. 5, 1 / 117. Records of 117 people with data about the type of job and fees, engaged by the Propaganda Section "South-East" in 1943.

¹² Lazar Prokić (Markovac, near Mladenovac, 1911 – Mainz, Germany, after 1998) the Head of the Propaganda Section of the government, a pre-war German agent, a publisher of the papers *Signal* [Signal] and *Nova zora* [New Dawn]. After World War II he was convicted to 20 years in prison. After his sentence was shortened, in 1962 he moved to Mainz for good. Јовановић, Н., *Ibidem*, 204 • Ђирковић, С., *Ibidem*, 422–423.

¹³ Đorđe Perić (Kistanje near Benkovac, 1897–Vienna, after 1950) the Head of the Propaganda Committee and the Head of the Serbian State Propaganda in Milan Nedić's government. The owner of the papers *Politički glasnik* [Political Messenger] (1925–1927), *Politička smotra* [Political Review] (from 1936) and the Director of the telegraph agency Avala. Јовановић, Н., *Ibidem*, 204 • Ђирковић, С., *Ibidem*, 397.

¹⁴ Stevo Kluić (Zadar, 1889–Belgrade, 1944) a journalist, a pre-war correspondent from several European capitals. Expelled from Czechoslovakia because it was suspected that he was a German spy. During the occupation he was the Director of the institution "Country and Work" and the Director of the "Anti-Masonic Exhibition". Јовановић, Н., *Ibidem*, 204.

¹⁵ Ibidem, 204 • Ђирковић, С., *Ibidem*, 263.

¹⁶ Milan Banić (Sušak, 1891–Salzburg, after 1944) a journalist, the author of the brochure "Masonry and Yugoslavia" (Belgrade, 1941). He was a political editor of the paper *Primorske novine* [Maritime Newspapers] (1922), *Novog lista* [New Paper] (1923–1927), the Director of the daily paper *Naša sloga* [Our Concord] (1927–1932). He was appointed to be a press attaché in Paris in 1932. A pre-war collaborator of the German Secret Service. Јовановић, Н., *Ibidem*, 204 • Ђирковић, С., *Ibidem*, 40–41.

¹⁷ Miodrag Đorđević, a member of the organization "Zbor" and the Chief of Belgrade Police. Јовановић, Н., *Ibidem*, 204.

¹⁸ Momčilo Baljić, a member of Ljotić's "Zbor" and a contributor to the papers published by that movement, responsible for the anti-Semitic part of the exhibition. Јовановић, Н., *Ibidem*, 204.

¹⁹ A teaching assistant at the Faculty of Philosophy in Belgrade and an anti-Communist journalist. From 1942 he was the Director of the Camp for pro-Communist Youth in Smederevska Palanka.

¹⁹ Обнова [Renewal], no. 90, 17. 10. 1941, 3.

ernment was to be merited. This fact had to do with the occupier's intention to evade the odium for the local people and to ensure that the exhibition would be visited by a large number of people.

The connection between the German Propaganda Section "S" and the Working Committee is accounted for in Lazar Prokić's report, in which he says that "following G.G. Richter's written instructions, and taking into consideration the psychology of Serbian masses and the spirit of the exhibition, he delivered in written form 10 ideas explaining how to design the sketches of posters to the artists Mr Mitrović and Mr Kostić; previously he had explained these ideas in the presence of officer Mr Vitlić."²⁰ The artists were obliged to design sketches by 6th August, and having been accepted by a special commission, these sketches were to be inserted in the posters by 10th August. It was agreed with the chief editors of Belgrade daily papers *Novo vreme* (eng. New Time) and *Obnova* (eng. Renewal) that textual and photographic material would be published for the sake of an actively propagandising exhibition. A part of the report is also "The register of ideas, as a proposal to artists' for the posters, relating to the List of Slogans" in which Prokić specified ten main ideas for the posters. The number ten slogan described one of the ideas from the collection of anti-Masonic posters: "10 – A globe is wondering in space. Above it is Jehovah: he is conducting and showing the direction. The text says: "Let it all twirl until I say that it's been enough" [...]".²¹ While making preparations for the exhibition Lazar Prokić, the Head of the Propaganda Section, explained in the quisling paper *Obnova* the motivation for organizing "The Anti-Masonic Exhibition" by saying the following: "It is advisable and beneficial to [...] organize as soon as possible a general exhibition of material and documents which would show and present to our Serbian people the work of Jews, Freemasons and Communists – not only here, with us, but also in other countries [...]. Only then would many things become clear, and especially the present-day tragedy of Serbia and the recent danger threatening Europe".²²

Propagandising Campaign of the Exhibition in the Daily Press

The orchestrated propagandising campaign in Belgrade papers *Obnova* (Renewal), *Novo vreme* (New Time), *Naša borba* (Our Fight), *Ponedeljak* (Monday) and *Donaueitung* (Danube Papers) and others lasted until the closing of the exhibition. Every day articles

²⁰ AY, fund 100, fasc. no. 14–50, 523 • A weekly report of the work of the Propaganda Section on 31st July 1941.

²¹ AY, fund 100, fasc. no. 14–50, 524 • "A Register of Ideas, as a suggestion to artists for the posters, relating to the list of slogans."

²² "Elements of Democracy: Judaism, Freemasonry and Communism," *Obnova*, no. 15, 22.7.1941 • Јовановић, Н. *Ibidem*, 203.

with anti-Semitic, anti-Communist and anti-Masonic content were being published; they were written by Lazar Prokić, Danilo Gregorić²³, Svetislav Stefanović, Đorđe Perić, Milorad Mojković²⁴, Milosav Vasiljević²⁵ and others. Reports about the numbers of visitors and photographs from the exhibition were also being published on a daily basis. In the text written by Momčilo Baljić, published in the paper *Novo vreme* on 7th August 1941, the word Jews was printed with the small initial letter, which was later to become common practice in the texts by other authors as well.²⁶ Anti-semitic content of the texts is clearly seen in article titles: "Russian Culture in Jewish Hands"²⁷, "Moscow and New York Two Capitals of Judaism",²⁸ "The Soviet Union as the Last Jewish Fortress on the European Continent".²⁹ In the article entitled "The Hiding Place of Dark Powers. The Invisible Worm. Underground Conspiracy of Jewish Gods", the Jewish people are compared with worms who nibble the society where they live: "in order to make the invisible Jewish worm become visible it is necessary to check everybody's ancestry of the thirteenth generation and to stigmatize everyone as being Jewish if they are in blood relationships with Jews 13 generations in the past [...]. And for all these people a new ghetto should be made, and finally they should be driven out of Europe for ever and they should be allowed to create their own country from which they can never move out; "with faces in sweat they should eat their own bread" as Jehovah ordered them, since they twist it, don't respect it and do not abide by it."³⁰ The clash with the Jewish people, that was soon to happen, was announced in the text "Jews against us and their own Interests": "the Jews who direct assassinating and destroying actions in Serbian countries are wrong this time. They are going against those who will call them off for ever!"³¹ Then followed slogans about Jewish terror over the Serbian people: "Jews

were roaming about our country freely and impertinently, they were spreading venom, killing every national zest until they finally pushed our country into the present catastrophe. Their demonic smile followed all the phases of our defeat, which they were preparing for us consciously and according to plan. [...] This clash should happen immediately and with no mercy so that Serbia and its people, freed from this social ballast, could take new routes which lead to salvation and restoration."³² Numerous articles analyse the connection between Jews, Bolshevism and Freemasonry. "Global Judaism" was seen as an axis whereas its levers were plutocracy (Freemasonry) and Communism (the Bolsheviks), whose joint plan was to rule the world.³³ Because of the exhibition sixteen brochures with anti-Semitic, anti-Communist and anti-Masonic content were published: "Freemasonry or Masonry", "Who are they?", "Masonry in England and France", "The Mirror of Jewish Fairness", "The Serbian People in Jewish Clutches", "Jewish Conspiracy", "The Jewish Issue", "Jews in Serbia", "Jews in England, USSR, and France", "Why I'm not a Communist", "Spiritual Life in USSR", "USSR is neither a Workers' nor a Working Country", "The Status of Women in the Bolshevik Society", "The Capitalism of Money and the Capitalism of Work", "Communism against Serbs and in Serbia", "How the Communist Government Exploits the Russian Farmer".³⁴

Shortly before opening the exhibition there was a press conference; it was on 16th October 1941 in the building of the Grand Masonic Lodge in Gaštaninova Street. On that occasion it was explained that "such a synthetically conceived and presented anti-Masonic exhibition in Belgrade was going to be unique not only in Serbia and the Balkans, not only in South-East Europe and Europe, but also in the world".³⁵ It was pointed out that the audience was going to have an opportunity "to see with their own eyes what kind of people were those who ruth-

²³ Danilo Gregorić, a former member of "Zbor", a pre-war correspondent from Paris, expelled from France (1938) and from Switzerland (1939) for espionage. As a representative of "Zbor" he attended the party congress of the National Socialists in Nürnberg (1939). With his article "Masons" published in the paper *Vreme* [Time] in July 1941 began the official anti-Masonic campaign in the press. Јовановић, Н. *Ibidem*, 204–205.

²⁴ Milorad Mojković, the Secretary of Ljotić's "Zbor". Јовановић, Н. *Ibidem*, 205.

²⁵ Milosav Vasiljević, a member of the Masonic Lodge "Pobratim" ["Blood Brother"] in Belgrade (1920–1938). A member of "Zbor" from 1935. An anti-Communist and a fascist. Јовановић, Н. *Ibidem*, 205.

²⁶ "Jews in Serbia", *Novo vreme* [New Time], 7th Aug 1941, 3.

²⁷ *Обнова*, no. 27, 5th Aug 1941, 3.

²⁸ *Обнова*, no. 36, 15th Aug 1941, 2.

²⁹ *Обнова*, no. 44, 25th Aug 1941, 4.

³⁰ *Обнова*, no. 57, 9th Sept 1941, 3.

³¹ *Обнова*, no. 65, 18th Sept 1941, 3.

lessly destroyed the country."³⁶ The significance of the "Anti-Masonic Exhibition" was glorified since it showed that "thanx to the fight against Jews, Masonry and Communism on the part of the triumphant new Europe once and for all there came an end to the terrifying conspiracy that was threatening the whole world via the destructive organization of the three internationals [...] the time has come to destroy the whole circle, which for so many years we were harbouring in our bosom without suspecting that it was poisonous or not being strong enough to get rid of it".³⁷

At the last meeting of the Working Committee, which was held just before the opening of the exhibition on 20th October 1941, the protocol for opening the exhibition was agreed upon, the text of the invitation was written and the list of people to be invited was made.³⁸ Bearing in mind that during the summer the Masonic Lodge was attacked, Miodrag Đorđević was in charge of the security.³⁹ First, it was planned to open the exhibition on 23rd August, but it was postponed until October because the fighting against the Resistance Movement was intensified.⁴⁰ In that period Milan Acimović's Commissioner Government⁴¹ was replaced by the Government of National Salvation under Milan Nedić.⁴²

³⁶ "From the Kingdom of Secrecy and Darkness. The Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, no. 144, 19th Oct 1941, 3.

³⁷ "In a few days a unique historical exhibition will be opened in Belgrade: The work of Judaism, Masonry and Communism in Serbia and in the world", *Обнова*, no. 90, 17th Oct 1941, 3.

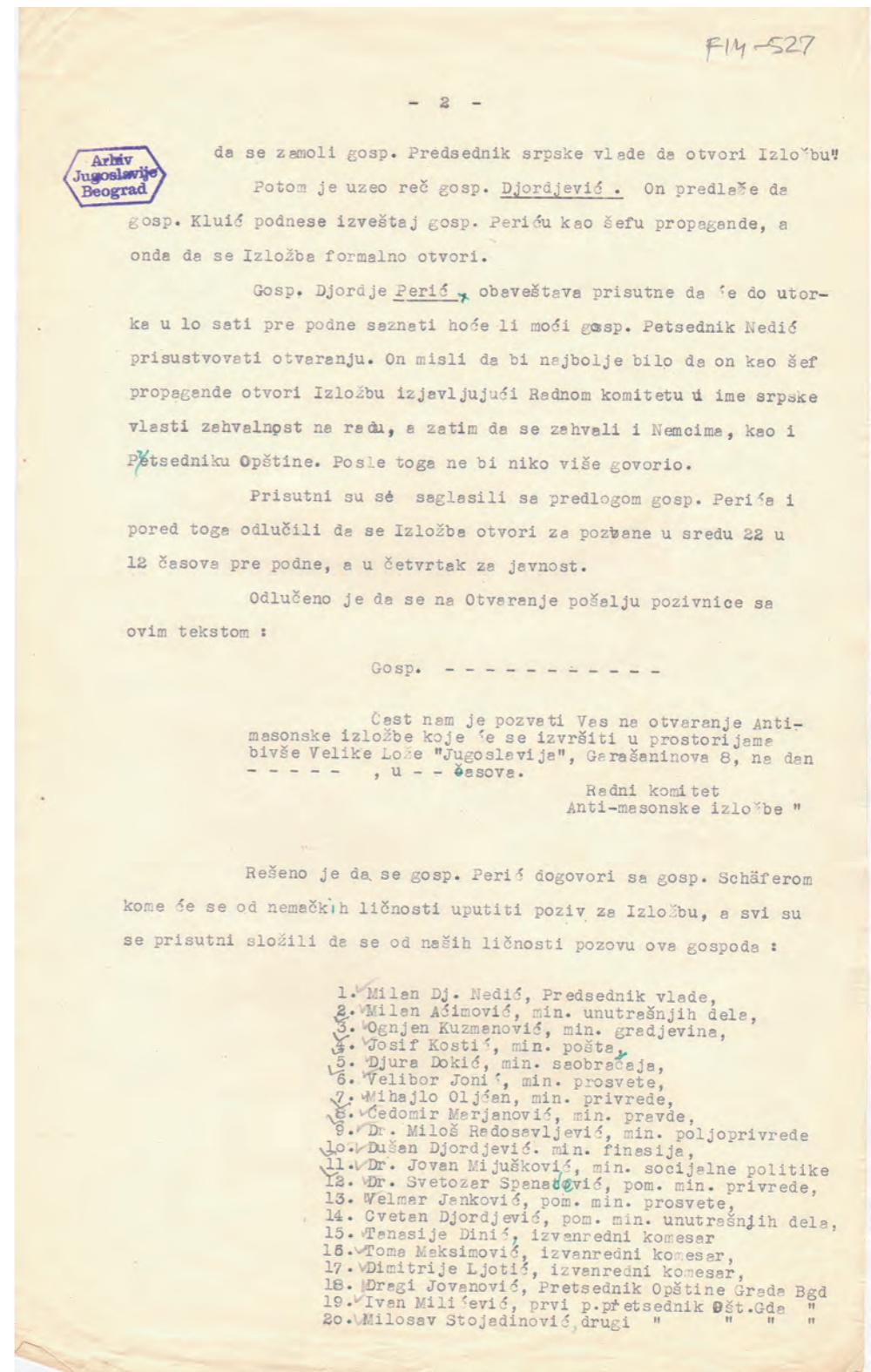
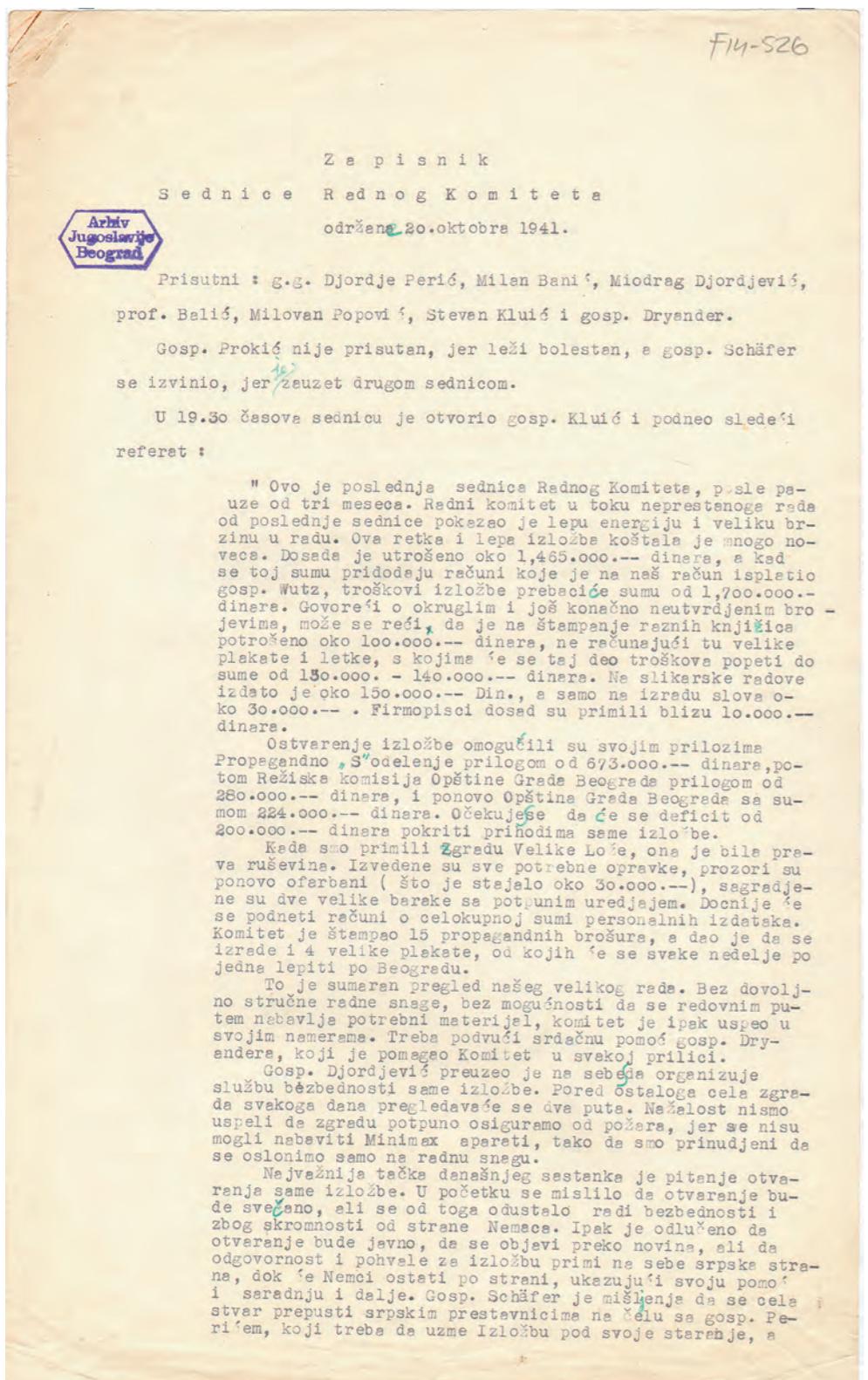
³⁸ YA, fund 100, fasc. no. 14–50, 528.

³⁹ Јовановић, Н. *Ibidem*, 209. Pisarri, M. – Rädle, R. (eds.), *Ibidem*, 78.

⁴⁰ Јовановић, Н. *Ibidem*, 203.

⁴¹ Milan Acimović (Pinosa, 1898 – Zelengora, 1945) specialized in the police studies in Berlin. During the 1930s he collaborated with the German Secret Service, and with the British Intelligence Agency at the same time. He was a member of the Masonic organization from 1926, the Minister of Internal Affairs in Milan Stojadinović's government (1938–1939), the President of the Council of Commissioners (1941), the Minister of Internal Affairs in Milan Nedić's government (1941–1942). He got killed fighting with Partizans at Zelengora. Тирковић, С., *Ibidem*, 26–28.

⁴² Milan Nedić (Grocka, 1877 – Belgrade, 1946) the General and the Prime Minister of the Serbian quisling government. He was General from 1930, the Commander of The Third Army Area in Skopje, the Chief of the Central Army Headquarters of the Kingdom of Yugoslavia from 1934, a member of the Military Council, the Minister of Army and Navy of the Kingdom of Yugoslavia (1939–1940). In the pre-war period he advocated collaboration with Germany. He had a meeting with Adolf Hitler (1943). In 1944, escorted by Germans, he left Belgrade and went to Vienna. He was arrested in 1945 and extradited to Yugoslavia. During the hearing

▲ Zapisnik sa Poslednje sednice Radnog komiteta pred otvaranje izložbe, 20. oktobar 1941. [AJ]

The record from the Last Meeting of the Working Committee before the opening of the exhibition, 20th October 1941 [AY]

The Opening of the "Anti-Masonic Exhibition"

"The Grand Exhibition of the Work of Masons, Jews and Communists" was ceremonially opened on 22nd October at noon, in the presence of the representatives of German military authorities, the German Ministry of Foreign Affairs, the Serbian Government and the representatives of the municipality of Belgrade.⁴³ On the Serbian side there were all the members of the government except the Prime Minister Milan Nedić. At the opening Đorđe Perić, Head of the State Propaganda addressed the people present and said, among other things, that for years "Masons have been dissolving the national organism in order to destroy it completely over time. [...] In the same way as spiders spread their web around their victims, Freemasons can capture the whole nation and lead it wherever they want to using the invisible threads of their underground organization. Masonry is the spiritual source of all international doctrines, the source and initiator of international revolutionary movements. [...] On their ruins the free people of Europe will build a new order with their own will and their own power."⁴⁴ Then Ernst-Moritz von Keisenberg, a Belgrade military commander, took the floor by saying "Freemasons are the main culprits for the past and the present war and this international criminal gang has always been trying just to make use of the national will of the people and make it serve as a slave for the cause of Jewish aims."⁴⁵ He said that the German authorities were happy about the opening of the exhibition and stressed that he hoped that by visiting the exhibition wide circles of the Serbian public would get the picture of the devastating effect of Freemasonry. Milan Nedić, the Prime Minister, visited the exhibition on 27th October and thanked the organizers for organizing an exhibition which "will have a great educational effect because it showed the work of the country's and nation's enemy in a systematic way."⁴⁶ Dimitrije Ljotić visited the exhibition on 31st October and congratulated the Director of the exhibition, Stevan Kluić on "a

he committed suicide by jumping through the window (1946). Тирковић, С., *Ibidem*, 362–368.

⁴³ YA, fund 100, fasc. no. 14–50, 527 • "Yesterday the Anti-Masonic Exhibition was opened ceremonially. At the opening there were representatives of German military authorities, the German Ministry of Foreign Affairs and the representatives of the Serbian Government", *Ново време*, no. 147, 23rd Oct 1941, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 209.

⁴⁴ "The secrets of rooms in 8 Garašaninova Street. Yesterday in Belgrade the Grand Anti-Masonic Exhibition was opened", *Обнова*, no. 95, 23rd Oct 1941, 3 • *Ново време*, no. 147, 23rd Oct 1941, 3.

⁴⁵ "The exhibition against Freemasons and Jews", *Ново време*, no. 147, 23rd Oct 1941, 3.

⁴⁶ "The Prime Minister, M. Nedić, visited the exhibition yesterday", *Ново време*, 28th Oct 1941, 3.

great national job."⁴⁷ Escorted by the members of the Cabinet, Milan Acimović, the Minister of Internal Affairs, visited the exhibition on 2nd December; he thanked the Directorate of the exhibition for "this exceptional national manifestation."⁴⁸

According to reports from the press, already on the second day the number of visitors exceeded all expectations. The halls were brimming with curious visitors, who pushed their way to see "sensational revelations." Almost stunned, they stood in front of graphs, statistical data and illustrations, which "showed them so far unknown facts, which Masons and Jews had been keeping conscientiously as the biggest secret."⁴⁹ In the first four days the exhibition was visited by 8000 people. It was written that they would leave the exhibition visibly excited about what they had seen. Two months after the opening of the exhibition, Lazar Prokić published his impressions about the exhibition in the paper *Novo vreme*.⁵⁰ He singled out "the emotional touch" as its extra quality element; he explained that the material was shown "without any prejudice, so that the conclusions are obvious." "The Anti-Masonic Exhibition" is "a live film, strict but just criticism, a painful confession of our painful 20 year-old history." He believes that it is an especially important fact that the exhibition was opened exactly at the moment when Serbia was threatened by Communism; in this way we sent the message to the world that "Communism in Serbia was just an unwanted incident created by just a handful of rotten intellectuals, runaway bandits, newly arrived agent provocateurs and international Jews" and he proudly stressed that the success of that exhibition was the manifestation of readiness of the Serbian people to fight for "the new Europe".

The Setup of the "Anti-Masonic Exhibition"

We have learned about the look of the setup of the "Anti-Masonic Exhibition" from detailed descriptions of the Belgrade press of that time, from newspaper photographs and archival sources. Above the entrance to the building of the Grand Masonic Lodge in Garašaninova Street there stood this inscription: "You Serb, remember this, this is where your destiny was being decided on."⁵¹ There was also a poster of big size which depicted a Serbian farmer in tradi-

⁴⁷ "G. D. Ljotić at the exhibition", *Ново време*, 31st Oct 1941, 3. • "G.D.V. Ljotić at the Anti-Masonic Exhibition", *Обнова*, no. 101, 30th Oct 1941, 4.

⁴⁸ "Minister Mr Acimović at the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 2nd Dec 1941, 3.

⁴⁹ "From the Anti-Masonic Exhibition. A great interest of the visitors for the secret work of Yugoslav Masonry", *Ново време*, no. 149, 24th Oct 1941, 3.

⁵⁰ "The Anti-Masonic Exhibition. The instrument for reviving the Serbian reasoning", *Ново време*, 23rd Dec 1941, 3.

⁵¹ *Ново време*, no 149, 24th Oct 1941, 3.

tional costume and with a band covering his eyes, who was pushed towards the edge of an abyss by a Communist and a Jew. On the ground there was a radio with the British flag, and at the bottom of the poster there was the inscription: "NOT IN THE ABYSS! – (General Nedić to the Serbian people)".⁵² On the first floor of the Grand Lodge there stood a big poster which related to the assassination of King Aleksandar in Marseille and insinuated responsibility of the Masonic organization for the assassination.⁵³

The setup was organized in four sections. In the first two halls Freemasonry was presented. In one of the halls the Grand Lodge "Yugoslavia" was reconstructed as a Masonic temple, where on every seat there was a photograph of a member of the Lodge with an inscription of his name, surname, profession in the civil society and rank in the Masonic order; there were also white gloves and a sword.⁵⁴ The interior was lavishly ornamented with Masonic symbols and it attracted great attention of the public.⁵⁵ There was a long coffin covered with black silk drapery and in it there was a skeleton,⁵⁶ and in glass cases there were archival documents about the foundation, tasks and aims of the Masonic organization in Belgrade and insignia of Yugoslav Masonry.⁵⁷ A part of the setup was also a small, dark room, which was used for "interrogating" the potential candidates when joining the organization; on the walls of this room there were skulls and skeletons and above them stood the inscription *memento mori*, which had a creepy effect on the visitors.⁵⁸ In the other room the English Lodge from New Jersey was presented;

⁵² The poster was printed in two sizes – in small and large format. MA, b. 66, no. reg. 109/8.

⁵³ MA, ISC, b. 233, no. reg. 33/2–6. An official letter of the Branch of the Parish Police District Zemun, from 2nd Dec 1941, was sent to the Directorate for Public Peace and Safety of the Independent State of Croatia, Zagreb. In the top left corner there was the inscription: "9th October. October 1934," and in the top right corner there was a posthumous mask of Aleksandar Karađorđević. In the middle of the poster there was a red geographical map of ex-Yugoslavia dismembering, and below there stood this date "27th March 1941". On the poster there were also the alleged words spoken by King Aleksandar: "In order to save and keep Yugoslavia I must first drive away Masons. I will set to this task as soon as I end my journeys in Bulgaria and France."

⁵⁴ Милинчевић, С., *Хроника мoga времена* (Аутобиографска сећања и записи из Београдског револуционарног рада) [The Chronicle of my Time (Autobiographic Memories and Writings from Belgrade Revolutionary Work)], Београд 1955, 79.

⁵⁵ "From the Anti-Masonic Exhibition. Well, this is a real sinagogue...", *Ново време*, 29th Oct 1941, 3.

⁵⁶ "One socio-political event. Through the Anti-Masonic Exhibition. The exhibition will be opened this week", *Обнова*, no 92, 20th Oct 1941, 5.

⁵⁷ Милинчевић, С., *Ibidem*, 77 • *Обнова*, no. 90, 17. 10. 1941, 3 • *Ново време*, no. 143, 23rd Oct 1941, 3.

⁵⁸ Милинчевић, С., *Ibidem*, 77 – 78.

it had been confiscated by Germans and brought to Belgrade for this occasion. It was decorated by pictures and portraits of famous persons and members of the British Royal Family, and visitors would stay long in that part of the exhibition setup watching luxury and wealth.⁵⁹ In one corner there were exponents from the Belgrade Jewish Lodge "B'ne B'rit".⁶⁰

After that came two rooms of the Jewish Section. One presented the interior of a typical Jewish home, and the second presented the study of the famous Belgrade publisher, Geca Kon.⁶¹ The graphs and the paintings showed the results of the research on the Jewish influence on Serbian economy, finances and culture.⁶² The following could be seen: only 3% of Serbs, but 64% of Jews went on summer holidays, in ten thousand Serbs one hundred would get accused of defamation, whereas in ten thousand Jews 900 of them would get accused.⁶³ There was also data on the percentage of the Jewish capital – in film companies 99,8%, in industry 89%, in publishing companies 79,8%, in import 86%, in export 74,5%, and in banks 87,8%. On one board stood this inscription: "In order to cover up their tracks Jews even change their names: Levenštajn – Daničić, Fajler – Jovanović, Šamur – Šantić etc.", with the comment "They could hardly deceive us, but at least they are stigmatized now".⁶⁴

In a separate pavilion there was the Soviet Section, known as the Communist or Comintern Section. This section displayed graphs, statistical data, portraits, photographs and texts describing how the Comintern worked on starting the Communist-Bolshevist Revolution in the world.⁶⁵ Paintings and caricatures of the Soviet statesmen and revolutionaries, mostly Jews were exhibited from October 1917 to 1941; they were presented in such a way that they "initiated repulsion and disgust" in

⁵⁹ Милинчевић, С., *Ibidem*, 78.

⁶⁰ "Through the Anti-Masonic Exhibition. Rooms which reveal the secrets of a hellish organization. "Decorative" objects of the exhibition unlike any other in our country so far", *Обнова*, no. 101, 30th Oct 1941, 8.

⁶¹ *Обнова*, no. 90, 17th Oct 1941, 3 • "From the Anti-Masonic Exhibition. The Minister of Education Mr Geca Kon", *Ново време*, 30th Oct 1941, 3.

⁶² "Through the Anti-Masonic Exhibition. Rooms which reveal the secrets of a hellish organization. "Decorative" objects of the exhibition unlike any other in our country so far", *Обнова*, no. 101, 30th Oct 1941, 8.

⁶³ "From the Anti-Masonic Exhibition. Serbs are the most tolerant people in the world", *Ново време*, 31st Oct 1941, 3.

⁶⁴ "From the Anti-Masonic Exhibition. Today Geca Kon's company is the centre of our spiritual creation just like old monasteries were the centre of our spirit in the Middle Ages", *Ново време*, 16th Nov 1941, 3.

⁶⁵ *Обнова*, no. 90, 17th Oct 1941, 3 • *Ново време*, 23rd Oct 1941, 3.

the visitors.⁶⁶ Beside the posters with anti-Soviet and anti-Communist content there was a map of the Soviet Union, which was presented as a country with five million prisoners in camps.⁶⁷ On the walls there were words from Lenin's speech: "I spit on Russia, my gentlemen."⁶⁸ There was a photograph of Stalin and Dimitrov in an embrace, and beside them there were inscriptions of their decisions about Yugoslavia made at congresses.⁶⁹ Below the inscription "Judeo-Masonic and Communist connection" there were portraits of several people, and among them there was a photograph of the professor from Belgrade Faculty, Mihajlo Konstantinović, PhD, with the caption below "a Masonic-Communist professor". Next to this was a portrait of Ivo Lola Ribar, with the caption "and some of his students". Near here there was also Moša Pijade's self-portrait.⁷⁰ Other paintings depicted 27th March and days up to 6th April.⁷¹

The last section entitled "Victoria" or "The Positive Part", "Serbian and German Pavilion", showed the results of the Third Reich in the fight against Masons, Jews and Communists. The successes of the German army on the front were glorified and it was highlighted that Germany brought well-being to all peoples by introducing order, work and a "new order".⁷² Among the exhibits there was also a plan of a German country house with accompanying agriculture buildings, and the daily papers reported that some visitor of the exhibition, from the surroundings of Belgrade asked for the copy of that plan, and that The Directorate of the Exhibition met his requirement.⁷³ In a separate room there was propaganda material with anti-Communist and anti-Masonic content – brochures, posters, flyers, newspapers and various printed material.⁷⁴

In different ways The Directorate was trying to ensure that the "Anti-Masonic Exhibition" was visited by a large number of people. It organized group visits by pupils, clerks, workers, companies and associations. Via the daily papers people interested in

⁶⁶ Милинчевић, С., *Ibidem*, 77.

⁶⁷ Обнова, no 101, 30th Oct 1941, 8 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 210.

⁶⁸ "From the Anti-Masonic Exhibition. I spit on Russia...", *Ново време*, no. 149, 24th Oct 1941, 3.

⁶⁹ "From the Anti-Masonic Exhibition. Stalin ordered to dismember Yugoslavia", *Ново време*, 2nd Nov 1941, 3.

⁷⁰ "The painter' Moša Pijade and his patrons", *Ново време*, 4th Nov 1941, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 210.

⁷¹ Милинчевић, С., *Ibidem*, 79 – 80.

⁷² Обнова, no. 90, 17th Oct 1941, 3 • "Through the Anti-Masonic Exhibition. Rooms which reveal the secrets of a hellish organization. 'Decorative' objects of the exhibition unlike any other in our country so far", *Обнова*, no. 101, 30th Oct 1941, 8 • *Ново време*, 23rd Oct 1941, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 211.

⁷³ "The Anti-Masonic Exhibition visited by a great number of people", *Обнова*, no. 98, 27th Oct 1941, 4.

⁷⁴ Милинчевић, С., *Ibidem*, 80.

visiting the exhibition were called to make specific arrangements in order to avoid making crowd.⁷⁵ In one day around two hundred people employed at the National Theatre in Belgrade, including the theatre manager, the directors of the Opera, Drama and other members of the Directorate visited the exhibition in groups.⁷⁶ It was planned to ensure a discount on the railway because of the visitors from inner Serbia, but the Ministry of Traffic did not make this possible.⁷⁷ Via the daily press the Directorate invited people to visit the exhibition, by noting that the halls were lit and warm, which was a good enough reason for the visit because of the harsh winter; apart from this, prizes were awarded to jubilee visitors. The twenty-thousandth visitor of the exhibition got a new woolen blanket, a coupon for one kilo of fat, a collection of brochures printed to promote the exhibition and a free ticket. The thirty-thousandth visitor got as a present tow hens, a collection of brochures and a free ticket. The forty-thousandth visitor was awarded a package of sugar, a packet of coffee, a collection of brochures, a series of photographs and free tickets, and the fifty-thousandth visitor got a metre of firewood.⁷⁸

⁷⁵ "Information for the visitors of the exhibition of the work of Masons, Jews and Communists", *Ново време*, no. 150, 25th Oct 1941, 3 • "A warning for schools", *Ново време*, 28th Oct 1941, 3 • "For the visitors of the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 31st Oct 1941, 5 • "News from the Anti-Masonic Exhibition," *Ново време*, 22nd Nov 1941, 3 • "The Anti-Masonic Exhibition visited by a great number of people", *Обнова*, no. 99, 28th Oct 1941, 4 • "For the visitors of the Anti-Masonic Exhibition. At the entrance of the Anti-Masonic Exhibition," *Обнова*, no. 101, 31st Oct 1941, 6 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 211.

⁷⁶ "The theatre at the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 11th Dec 1941, 3.

⁷⁷ "The most successful exhibition is closed. The Anti-Masonic Exhibition's statistics", *Ново време*, 21st Jan 1942, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 212.

⁷⁸ "A gift for the 20.000th visitor of the Exhibition", *Ново време*, 1st Nov 1941, 3 • "There is a big and pleasant surprise for the 20.000th visitor of the Anti-Masonic Exhibition", *Обнова*, no. 103, 1st Nov 1941, 7 • "Yesterday the 20.000th visitor of the Anti-Masonic Exhibition had a really pleasant surprise. That was Radosav Đokić, a refugee from Bačka", *Обнова*, no. 104, 3rd Nov 1941, 4 • "From the Anti-Masonic Exhibition. Yesterday the twenty thousandth visitor", *Ново време*, 4th Nov 1941, 3 • "A great success of the Anti-Masonic Exhibition. Around 2000 people daily walk through the exhibition space in Garašaninova Street", *Обнова*, no 105, 4th Nov 1941, 5 • "From the Anti-Masonic Exhibition. The Director of the Anti-Masonic Exhibition gives a present to the twenty thousandth, Mr Radosav S. Đokić, a refugee from Beli Manastir", *Ново време*, 5th Nov 1941, 3 • "30000th visitor was again a refugee", *Ново време*, 11th Nov 1941, 3 • "Handing over prizes to the thirty thousandth visitor of the Anti-Masonic Exhibition", *Обнова*, no. 111, 11th Nov 1941, 5 • "The forty thousandth visitor", *Ново време*, 23rd Nov 1941, 3 • "A great success of the Anti-Ma-

sonic Exhibition. The forty thousandth visitor got a gift", *Ново време*, 25th Nov 1941, 3 • "From the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 6th Dec 1941, 3.

Similarly to the practice of Winter Help and examples of the social policy of the Third Reich, which were shown in the "Positive Work", in the exhibition space there were coin banks for donations for the deprived population.⁷⁹

There is interesting information according to which the inhabitants of Zemun, which was at that time a part of the Independent State of Croatia, were forbidden to visit the "Anti-Masonic Exhibition" because of its anti-Croatian character.⁸⁰ The exhibition was criticized for having Yugoslav and anti-Croatian character, in addition to the anti-Masonic orientation.

According to the report, while explaining one exhibit, a silver cane, the guides would say: "This is a club which Croatian Masons gave as a gift to Serbian Masons. After the war we will return this borrowed thing," which was interpreted as a call for revenge.⁸¹ Apart from that the guides' interpretation that Communists were guilty for the dismemberment of Yugoslavia was unacceptable because they supported the Ustasha Movement and other national movements in the former Yugoslavia; in that way Communists and the Ustasha Movement were treated in the same way. The German authorities were asked to forbid such insulting of the Ustasha Movement and treating it in the same way as Communism.⁸²

Anti-Masonic Stamps

Because of the exhibition the Ministry of Posts issued a series of occasional stamps with anti-Masonic images. The stamps could be bought at the Main Post Office in Belgrade on the basis of coupons which were distributed for free to the visitors of the exhibition until 6th January 1942 and at the exhibition setup in Garašaninova Street. Each visitor could buy one series of stamps certified with the occasional seal and envelopes with the blue inscription the "Anti-Masonic Exhibition. Belgrade. 8 Garašaninova

sonic Exhibition. The forty thousandth visitor got a gift", *Ново време*, 25th Nov 1941, 3 • "From the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 6th Dec 1941, 3.

⁷⁹ "The Anti-Masonic Exhibition for Winter Help", *Ново време*, 15th Nov 1941, 3 • "From the Anti-Masonic Exhibition. If only my father came back alive, the rest would be easy!", *Ново време*, 18th Nov 1941, 3 • "The Anti-Masonic Exhibition for Winter Help", *Ново време*, 25th Nov 1941, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 212 • "A big gift at the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 27th Nov 1941, 3.

⁸⁰ MA, ISC, b. 233, no. reg. 33 / 2–6. An official letter of the Branch of the Parish Police District Zemun, from 2nd Nov 1941, sent to the Directorate for Public Peace and Safety of the Independent State of Croatia, Zagreb.

⁸¹ MA, ISC, b. 233, no. reg. 33 / 2–6.

⁸² MA, ISC, b. 233, no. reg. 33 / 2–2 • "A Stjepan Hrastić announced that he heard that somewhere in the exhibition space there was this inscription: 'Serbian enemies are Jews, Communists and Ustashas'", MA, ISC, b. 233, no. reg. 33 / 2–9.

Street" and protected steals."⁸³ On sale there was also a limited series of numbered envelopes with golden inscriptions⁸⁴ and a collection of nine postcards with the photographs of the "Anti-Masonic Exhibition" as their motifs. The idea was to make it possible for postal stamps to "walk around Europe"; they were the "confession of our fallacies and the legacy that we would get rid of them very soon."⁸⁵ "It is important to immortalize the memory of Serbia's toughest times, but at the same time the memory of the day when it was resurrecting from dust."⁸⁶ The stamps were printed in the State Stamp Factory in Belgrade, and they were made according to V. Guljević's concept sketch and S. Grujić's draft.⁸⁷

On the stamp with the value 50+50 "pare" (para) is analogous to the cent in the USA), of brown colour, Masonry is symbolically represented as a human figure with a hood on the head, the Star of David on the chest, an apron and a sword attached to the belt; the human figure is hiding his face from the sunrays coming from a stylishly presented cross written inside a circle with four "S" letters, as symbols of anti-Masonic forces. The stamp with the value 1+1 dinar, of dark green and greyish-green colour, is an allegorical representation of the fight of the Serbian quisling regime against Masonic and Jewish internationals depicted as "the hand of awoken Serbian nationalism" which is squeezing the neck of a snake (the symbol of evil), the body of which is covered with the Stars of David. The stamp with the value 2+2 dinars, of dark red colour, symbolically represents the fight of Serbs, that is the quisling regime, against Bolshevism and its symbols, such as a sheaf of ears of corn on a cross with four "S" letters, which with its lower part crashes the five-pointed star with a sickle and a hammer. The symbolic representation on the stamp with the value 4+4 dinars, of dark blue colour, shows Serbian people fighting against Ma-

⁸³ "Anti-Masonic Stamps", *Ново време*, 23rd Dec 1941, 3 • "The New Year begins with a great surprise for stamp collectors. The sale of anti-Masonic stamps is limited", *Ново време*, 31st Dec 1941, 3.

⁸⁴ "The jubilee envelopes of the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 17th Jan 1942, 3.

⁸⁵ "Anti-Masonic stamps", *Ново време*, 25th Dec 1941, 3 • "Serbian anti-Masonic postal stamps will sell from 1st to 6th January. Apart from stamps a collection of various photographs will also be sold", *Ново време*, 26th Dec 1941, 3.

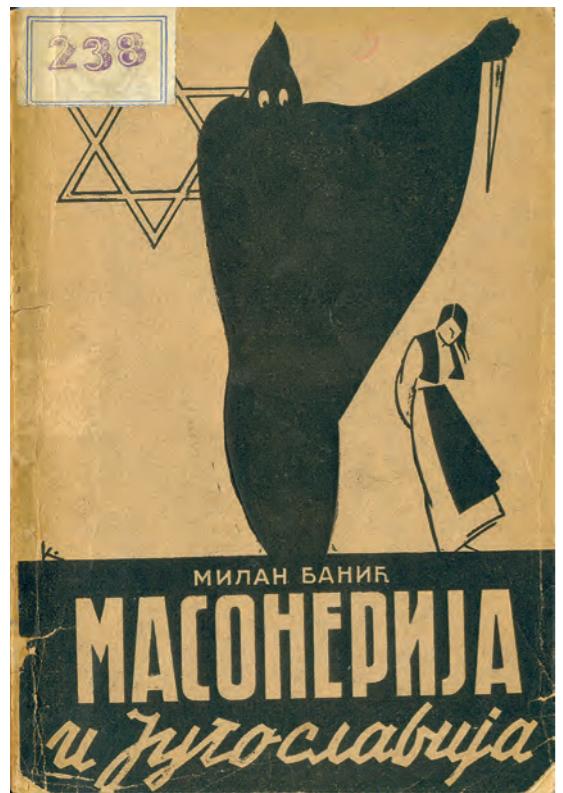
⁸⁶ "The New Year begins with a great surprise for stamp collectors. The sale of anti-Masonic postal stamps is limited", *Ново време*, 31st Dec 1941, 3.

⁸⁷ The initials of graphic artists producing stamps are written on the main stamp with the value 50 + 50 para in every bundle of stamps containing 25 series – the letter "S", and on the main stamp with the value 4 + 4 dinars there are the letters "S.G.". "Anti-Masonic stamps", *Ново време*, 25th Dec 1941, 3 • "Ново време", 23rd Dec 1941, 3 • "Обнова", 19th Jan 1942, 3 • "The selling of anti-Masonic stamps", *Ново време*, 3rd Jan 1942, 3 • Јовановић, Н., *Ibidem*, 212.

▲ Koverta sa natpisom "ANTIMASONSKA IZLOŽBA. Beograd – Garašaninova br. 8.", sa zaštitnim žigom i antimasonske markicama. Izdanje Radnog komiteta Antimasonske izložbe. [IZ KOLEKCIJE MIRKA ILIĆA]

An envelope with the inscription "ANTI-MASONIC EXHIBITION. Belgrade – 8 Garašaninova Street" with a protective seal and anti-Masonic stamps. A publication of the Working Committee of the Anti-Masonic Exhibition [FROM MIRKO ILIĆ'S COLLECTION]

▲ Milan Banić, Masonerija i Jugoslavija, Izdavačko i prometno A.D. "Jugoistok", Beograd 1941. [AJ]

Milan Banić, Masonry and Yugoslavia, Publishing Company A.D. "South-East", Belgrade 1941 [AY]

▲ Dopisnica, izdanje Radnog komiteta Antimasonske izložbe.

Postcard, a publication of the Working Committee of the Anti-Masonic Exhibition

sonic and Jewish internationals. The Serbian farmer is destroying the pillars "V" and "J" of the Masonic temple with his bare hands. On every stamp in this series there is a cross with four letters "S" and the inscriptions "Serbia", "Anti-MasonicExhibition" in Cyrillic, the date of the opening of the exhibition "22nd October 1941" and the nominal value the stamp.⁸⁸

Statistical Data about the Exhibition

After closing the "Grand Exhibition of the Work of Masons, Jews and Communists", the Head of the Propaganda Section, Lazar Prokić, at a press conference presented statistical data about the exhibition, listing precise information about the total character of this manifestation's propaganda. "The Anti-Masonic Exhibition" was open 75 working days; it was seen by 80800 visitors, and its organization required the engagement of one hundred and forty-four people in four sections. An estimated 126 paintings and graphs, and 1740 photographs were made, 1700 business letters were written. The visitors donated 88000 dinars as Winter Help to the deprived. In the daily Belgrade papers 98 articles were published, and 207017 brochures were printed, out of which 116219 copies were sold, whereas the rest were distributed for free. The Propaganda Service of the exhibition published four symbolic posters in 60000 copies altogether. 100000 flyers were printed and distributed, one notice was made in 1000 copies and was stuck on walls all over Belgrade, and 108000 copies of nine different types of postcards with symbolic motifs were also printed. The exhibition was advertised in the cinema, too.⁸⁹ 178 propaganda films were made and they were shown in fifteen cinemas in Belgrade, three cinemas in Zemun and three cinemas in Pančevo. A series of four postal stamps was printed and fifteen specially educated guides were engaged for the exhibition. There was the idea to show the exhibition in other bigger cities in Serbia, too and the intention to place the exhibits in the building of Ali Koč Masonic Lodge in Kalemeđan; the idea was to found a museum as "an everlasting warning of how things should not be done." Right after this exhibition was over experts who were engaged in organizing and setting up the "Anti-Masonic Exhibition" started preparing the next

⁸⁸ "The New Year begins with a great surprise for stamp collectors. The sale of anti-Masonic postal stamps is limited", *Ново време*, 31st Dec 1941, 3

• "The selling of anti-Masonic stamps. A great interest of stamp collectors for stamps", *Ново време*, 2nd Jan 1942, 3 • "An ever bigger interest for anti-Masonic stamps", *Ново време*, 4th Jan 1942, 3.

⁸⁹ Јовановић, Н., *Ibidem*, 211. • "The Anti-Masonic Exhibition closes on Sunday", *Ново време*, 14th Jan 1942, 3 • Обнова, 20th Jan 1942 • Књевинин, М., "Филмска пропаганда: увод у холокауст" ["The Film Propaganda: an Introducion to the Holocaust"], Годишњак за друштвено историју, год. 7, св. 1, Београд 2000, 35–51.

exhibition, entitled the "Anti-Communist Exhibition".⁹⁰ German anti-Semitic propaganda was led in accordance with the up-to-date political events. At first it had a distinguished anti-Masonic character and was directed at English and American sources of the Jewish "threat" to "the new order" in Europe; however, after the German aggression against the Soviet Union on 22nd June 1941 the anti-Communist character of anti-Semitic propaganda was intensified, which culminated with the "Anti-Communist Exhibition" in Belgrade.⁹¹

Anti-Semitic Exhibitions in the Region

Soon a propaganda anti-Semitic exhibition was organized in the Independent State of Croatia as well. The exhibition entitled Jews was set up in the Artistic Pavilion at Štrosmajer Square from 1st May 1942 to 1st June 1942, and for that purpose a catalogue was printed.⁹² The exhibition was supposed to show "the development of Judaism in Croatia, its destructive work and the Solution to the Jewish Question in the Independent State of Croatia." And the main motive for opening the anti-Semitic exhibition was "the suppression of this evil."⁹³ The usual propaganda methods were used like those at the exhibition in Belgrade – utilization of the daily papers, coupons in the catalogues with which one could see for free films like *The Eternal Jude*, *Rotschild*, *Suss, the Jew*, or one could make exhibition stamps, or get discounts on the railway. After Zagreb, the exhibition was moved to Karlovac, to People's Home [Narodni dom], where it was open from 4th to 15th June. Then the exhibition was opened in Vukovar, on 2nd August, in a high school, and later it was moved to Zemun and set up in the building of the Grammar School.⁹⁴ Then fol-

⁹⁰ "The Anti-Masonic Exhibition closes on Sunday", *Ново време*, 14th Jan 1942, 3 • "The most successful exhibition ends. The Anti-Masonic Exhibition's Statistics", *Ново време*, 21st Jan 1942, 3 • "The closing of the Anti-Masonic Exhibition", *Ново време*, 29th Jan 1942, 3.

⁹¹ Књевинин, М., *Ibidem*, 93. "The Anti-Communist Exhibition" was set in the building of the Grand Lodge "Yugoslavia" in 8 Garašaninova Street, from 1st September to 29th November 1942, and it was visited by more than 50.000 people. The second "Anti-Communist Exhibition" was opened on 19th June 1944. Кирин, Д., Станић, Б., *Ibidem*, 18.

⁹² Jews – the exhibition about the development of Judaism and their destructive work in Croatia before 10th April 1941. The solution to the Jewish question in the Independent State of Croatia, Državni i promičbeni ured kod Predsjedništva Vlade, Hrvatski državni tiskarski zavod, Zagreb 1942.

⁹³ Nova Hrvatska [New Croatia], Zagreb, no. 87, 14th April 1942, 9, cited with reference to: Zuckerman, B., *Ibidem*, 113.

⁹⁴ Nova Hrvatska, Zagreb, no. 127, 3rd June 1942, 3 • Nova Hrvatska, Zagreb, no. 182, 5th Aug 1942, 8 • Nova Hrvatska, Zagreb, no. 194, 20th Aug 1942, 3, cited with reference to: Zuckerman, B., *Ibidem*,

lowed the setup of the exhibition in Sarajevo, where it was open until 30th September, in the building of what was formerly an Orthodox seminary.⁹⁵ The total number of the visitors of the exhibition Jews in all the towns was around 22000 people.⁹⁶ The organization of new propaganda exhibitions of anti-Semitic character in Belgrade, Zemun and other towns was not something new. Two biggest exhibitions in the Third Reich were organized in 1937 in Munich. At the same time two exhibitions were set up: *The Exhibition of Grand German Art* and *The Exhibition of Degenerative Art*, the latter of which showed unacceptable "non-German" art. In the course of four months around two million visitors saw these exhibitions, and in the towns in Germany and Austria around another million people saw them.⁹⁷ On 11th December in Budapest an anti-Bolshevist exhibition was opened in the presence of representative members of parliaments from Germany, Italy, Japan, Finland, Bulgaria, Slovakia and Croatia.⁹⁸

Anti-Masonic Posters with the Nazi Propaganda

In the Nazi Germany all the known methods of propaganda were applied and perfected, and it was successfully conducted owing to the huge administrative apparatus of the Third Reich. In World War II Germans referred to propaganda as "the third front" and they believed that it was the main strategic and tactical means of military skill.⁹⁹ The ideas of Nazism were propagated via various media of mass communication – daily papers, the radio, performances at the cinema and the theatre, exhibitions, flyers and posters. The Nazis worked systematically and in an organized way on attracting the widest social groups in accomplishing German plans; their intention was to make people see certain political moves as the expression of their own opinion, and not as something imposed by the state. For that purpose in an orchestrated way and by using all available means, different propaganda methods were applied, as it turned out with great success and tragic consequences.

The role of posters in that process was very significant. After words of mouth posters were the

121–122.

⁹⁵ Pinto, Samuel, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini* [The Crimes of Occupators and their Helping Hands over Jews in Bosnia and Herzegovina], Sarajevo, 57 • Nova Hrvatska, Zagreb, no. 210, 8.9.1942, 4, cited with reference to: Zuckerman, B., *Ibidem*, 123.

⁹⁶ Sarajevski novi list [Sarajevo New Paper], Sarajevo, no. 426, 29th Nov 1942, 5, cited with reference to: Zuckerman, B., *Ibidem*, 124.

⁹⁷ Atlagić, S., *Ibidem*, 118 • Николић, К. *Ibidem*, 23.

⁹⁸ "Opening the Anti-Bolshevist Exhibition in Budapest", *Ново време*, 11th Dec 1941, 6.

⁹⁹ Mihailović, V., *Propaganda i rat* [Propaganda and War], Beograd 1984, 25–26.

▲ Masonerija u Francuskoj i Engleskoj,
Radni komitet Antimasonske izložbe,
Beograd 1941. [AJ]

Masonry in France and England,
The Working Committee of the Anti-Masonic
Exhibition, Belgrade 1941 [AY]

means of propaganda most often used and they were a "powerful" weapon of agitation.¹⁰⁰ The propaganda posters, massively produced, mostly big in size and publicly exhibited, sent a clear message already at first glance. Their striking visual forms would stay long in the memory of the viewer, and so their messages continued to influence people's psyche. The posters usually had simple artistic solutions and content; they had a clearly conceived message of intense charge. They provoked intense feelings in people, efficiently complementing other means of propaganda aimed at indoctrinating social awareness.

The essence of the Nazi propaganda was the message which spoke of the tendency for maintaining the purity of the Aryan blood, which was threatened by the presence of Jews responsible for all the evil of this world. Stereotypes were determined which were derived from the social prejudices, according to which Jews were ugly and evil materialists, whereas Aryans had completely opposite characteristics.

¹⁰⁰ Atlagić, С., *Нацистичка пропаганда: од тоталне до тоталитарне пропаганде* [The Nazi Propaganda: from Total to Totalitarian Propaganda], Beograd 2012, 171.

Due to this came out the following dichotomies: "Germanic – Jewish", "good – bad", "healthy – sick" and others, which were used in all the means of propaganda, and thus in the posters, too.¹⁰¹ Such stereotypical polarizations intensified the relationship "we – they", which led to the strengthening of the internal unity of Germany in conducting the ideology of National Socialism.

By means of artistic language and symbols, often by using verbal content, the posters expressed the ideology of the Third Reich. Caricatures of Jews, as covetous and cunning capitalists, with always recognizable "racial" characteristics – a big, hooked nose and thick lips, became the visual matrix. Such negative stereotypes of physical and moral characteristics of the Jewish people were presented on posters aggressively, even grotesquely, with the aim to shock and frighten the viewer. The caricature, as a concentrated form of criticism, was a powerful weapon of propaganda.¹⁰²

On the posters of the anti-Masonic collection the representations of Jews were drawn in the form of comic books, as caricatures, somewhere with realistic elements. On the poster entitled "His Tools" by Bruno Hanich¹⁰³ the caricature of a Jew stoops toward the planet and with the fingers of his right hand moves strings at the ends of which there are insects – spiders, marked with the symbols of Communism, Capitalism and Masonry. On another poster, with the same message, there is the caricature of a Jewish, who plays the violin above a heap of people's bones. Identical text is written on the poster with the grotesque depiction of the Jewish face, which is above a stylized globus; his long beard grows into snakes with red symbols on their heads – a protractor, dividers (Masonry), a five-pointed star (Communism) and a symbol for the dollar (Capitalism). On the next poster in the collection with the inscription, "A Jew is holding strings in his hand. Whose and how? The anti-Masonic exhibition will provide the answer," the Jew is depicted again as a caricature with accentuated "racial characteristics" – big ears, a hooked nose, thick lips, with Masonic insignia on his chest; in a staged theatre he is pulling strings and directing puppets representing Stalin and Churchill.

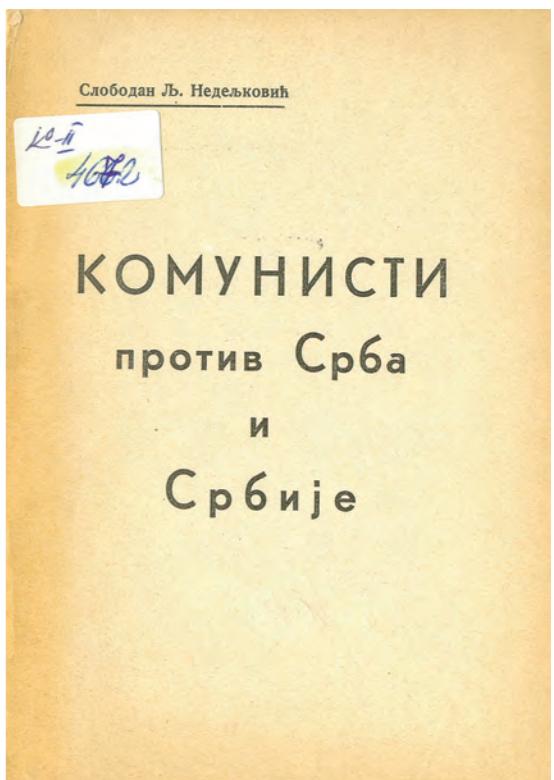
¹⁰¹ Atlagić, С., *Ibidem*, 119 – 120.

¹⁰² Mihailović, V., *Ibidem*, 147.

¹⁰³ Bruno Hanich (1902 – 1963) was educated at the School of the Fine Arts in Treplitz from 1922 to 1923. He studied monumental painting at the Academy of Arts in Prague. He was the Director of a school for painting in Lemg (1929); then, he worked at a bureau for advertisements in Bielefeld (1932 – 1937). From 1937 he worked in a German propaganda studio in Berlin. After World War II he continued working in the fields of advertising and propaganda. http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Hanich [8th May 2015] • <http://www.artfinding.com/46887/Biography/Hanich-Bruno> [10th May 2015].

The poster with the inscription "Finances in the USA are 98% in the hands of Jews" depicts the American Government through the character of Uncle Sam spilling money on the table in front of Henry Morgenthau, a Jew and the Secretary of the American State Treasury at the time of Franklin Roosevelt's administration. The poster with the inscription "Here is the guilty one!" shows a Jew, a capitalist, with a bowler and the Star of David on the necklace, who is standing behind the flags of Great Britain, the United States of America and the Soviet Union; this was supposed to point to the Jewish responsibility for the wars in the world. On the poster inscribed "The English Juda's kiss" a Jew is holding a bag with gold and is offering Juda's kiss to a Serbian farmer, and Stalin is watching this from the back. Suggestive, short messages and warning messages along with artistic representations of anti-Masonic posters, like "Here is the guilty one!", "Be on the alert!", "Watch, they're coming!", were supposed to have a strong psychological effect on the viewer.

Anti-Masonic posters from the collection at the bottom bear signs of the printing company, the publisher, the circulation and the serial number. Many of them were printed in the offset printing company owned by Jozef Beranek in Belgrade and bear the mark of this printing press "Offsetdruckerrei

▲ Slobodan Lj. Nedeljković, *Komunisti protiv Srba i Srbije*, Radni komitet Antimasonske izložbe, Beograd 1941. [AJ]

Slobodan Lj. Nedeljković, *Communists against the Serbs and Serbia*, The Working Committee of the Anti-Masonic Exhibition, Belgrade 1941 [AY]

ПАЖЊА ПОСЕТИОЦИМА АНТИМАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

Мада је антимасонска изложба у Гараџаниновој улици отворена још пре 30 дана, она још увек привлачи велику пажњу грађанства

(Фото: приватна својина)

▲ "Pažnja posetiocima Antimasonske izložbe", Обнова, 28. novembar 1941, 7.

"Attention to the visitors of the Anti-Masonic Exhibition", Obnova, 28th November 1941, 7

Beranek Belgrad".¹⁰⁴ Certain posters bear the following marks "Pr. BG", "Пр. БГ.", "Bgd.3.1/x2" or "Pr. Bg. 01.B./x2/3" and others. The authors of the posters were mostly unknown, and the posters were mostly not signed. Numerous artists engaged in making the posters during World War II in Belgrade were pre-war Russian emigrants, painters, graphic designers and comic book designers. From the Propaganda Section they got ready ideas with detailed descriptions on the basis of which they set to work to create posters. The most famous one among them Konstantin Konstantinović Kuznjecov (1895–1980)¹⁰⁵ was the Head

¹⁰⁴ The printing company was in 4 Vlajkovićeva Street in Belgrade. Ћирћић, Д., Станић, Б., *Ibidem*, 16.

¹⁰⁵ Dragičić, S., Zupan, Z., *Istorija jugoslovenskog strip-a* [The History of the Yugoslav Comic Book], Novi Sad 1986, 39.

of the Artistic Section "South-East" and the author of the famous poster "The English Juda's Kiss".¹⁰⁶ On the basis of archival sources it is known that certain Mitrinović and Kostić were engaged in the work of creating anti-Masonic posters.¹⁰⁷ A group of as many as 80 painters and graphic artists, mostly Russian emigrants, who were gathered around the painter

¹⁰⁶ Тимофејев, Ј. Алексеј, *Руси и Други саветски рад у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945* [Russians and World War II in Yugoslavia: the Influence of the USSR and Russian Emigrants on the Events in Yugoslavia 1941–1945], Београд 2011, 65.

¹⁰⁷ YA, fund 100, fasc. no. 14–50, 524. "A register of ideas, as a suggestion to artists for the posters, about the List of Slogans": "given to Mr Mitrinović and Mr Kostić to work on it."

Stjepan Koljesnikov, worked for the German propaganda.¹⁰⁸ In Belgrade press it came out that "a whole club of painters, graphic artists and technical staff" participated in the realization of the "Anti-Masonic Exhibition". They [...] prepared hundreds of graphs, notices, posters and other convincing representations on the basis of the authentic material."¹⁰⁹

The skills of drawing and graphic designing of the domestic masters were at a very high level, as was the production of European war posters of that time. In reality standard posters created by German graphic artists would be translated and adapted to the area in which they were distributed. Such an example in the collection of anti-Masonic posters was the poster "Here's the guilty one!" made by the German painter and graphic designer Bruno Hanich. There are versions of this poster with German and French captions.¹¹⁰ In addition to this there is also the French version of a poster from this collection with the caption "The press in the USA is 97% in the hands of Jews."¹¹¹ Apart from painters and graphic artists the task of making posters involved the engagement of translators, proofreaders, people writing texts for posters, technical staff and distributors, as well.¹¹²

Anti-Masonic posters belong to the category of propaganda posters and have all the characteristics of political and ideological ideas of their time. As carriers of propaganda messages of National Socialism, with the dominating anti-Semitic meaning, they are an important source in the analysis of historical events and social processes during World War II. Although primarily they do not contain war iconography and messages, they are classified as war posters since they were made and were used for the purpose of accomplishing the military aims of the Third Reich. They represent a reflection of attitudes, ideas, the psychology and the political aims of the society in which they were created, and

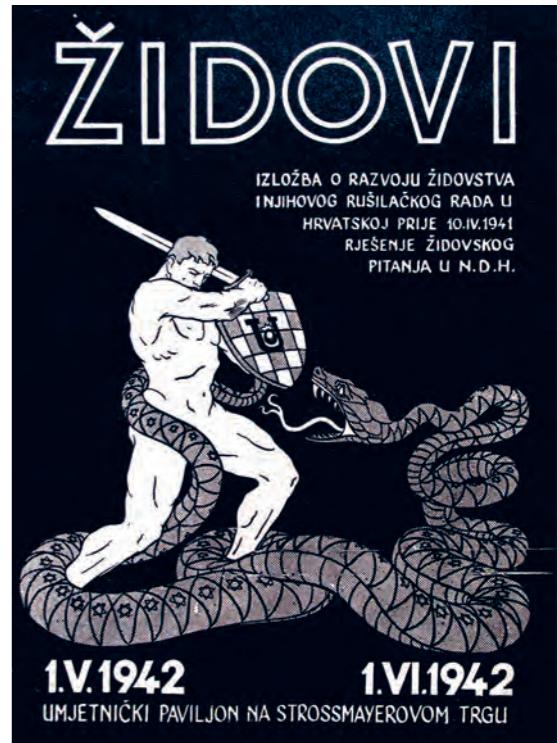
¹⁰⁸ Kreso, M., *Ibidem*, 134 • Колјанин, М., *Ibidem*, 102.

¹⁰⁹ "These days in Belgrade the Anti-Masonic Exhibition is going to be opened", *Ново време*, no. 142, 17th Oct 1941, 3.

¹¹⁰ "Hinter den Feindmächten: der Jude", "Et derrière: Le Juif". <http://digitalpostercollection.com/propaganda/1939-1945-world-war-ii/germany/1944-hinter-den-feindmachten-der-jude/> [17th May 2015] • <http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/4224> [17th May 2015] • <http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=208974&page=456> [2nd June 2015].

¹¹¹ "Presse Americaine 97% aux mains des Juifs!". <http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=2093116&page=455> [2nd June 2015].

¹¹² MA, b. 60, f. 5, 1 / 117. Dossiers of 117 people containing information about their type of job, their fees, created by the Propaganda Section "South-East" in 1943.

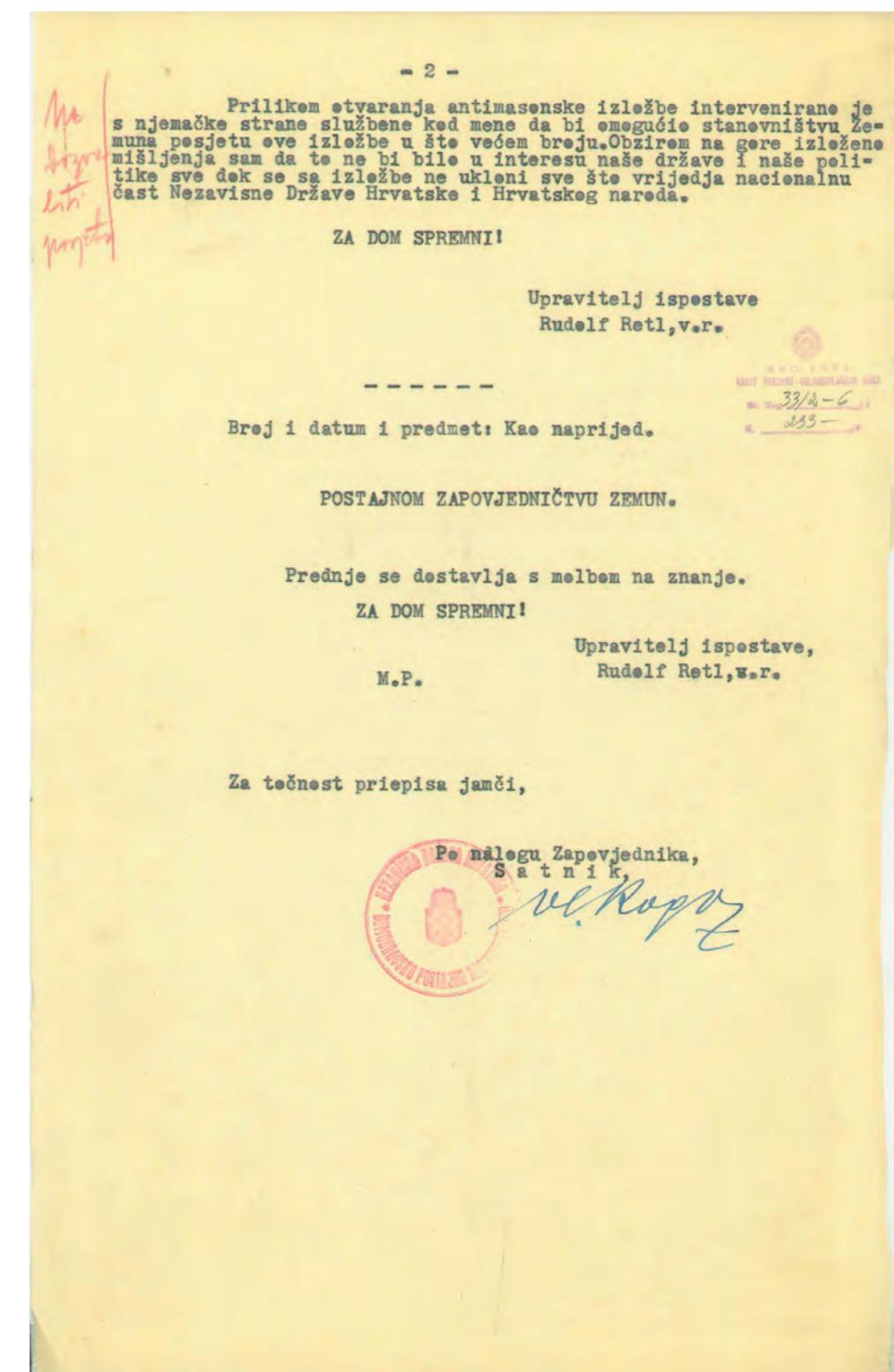
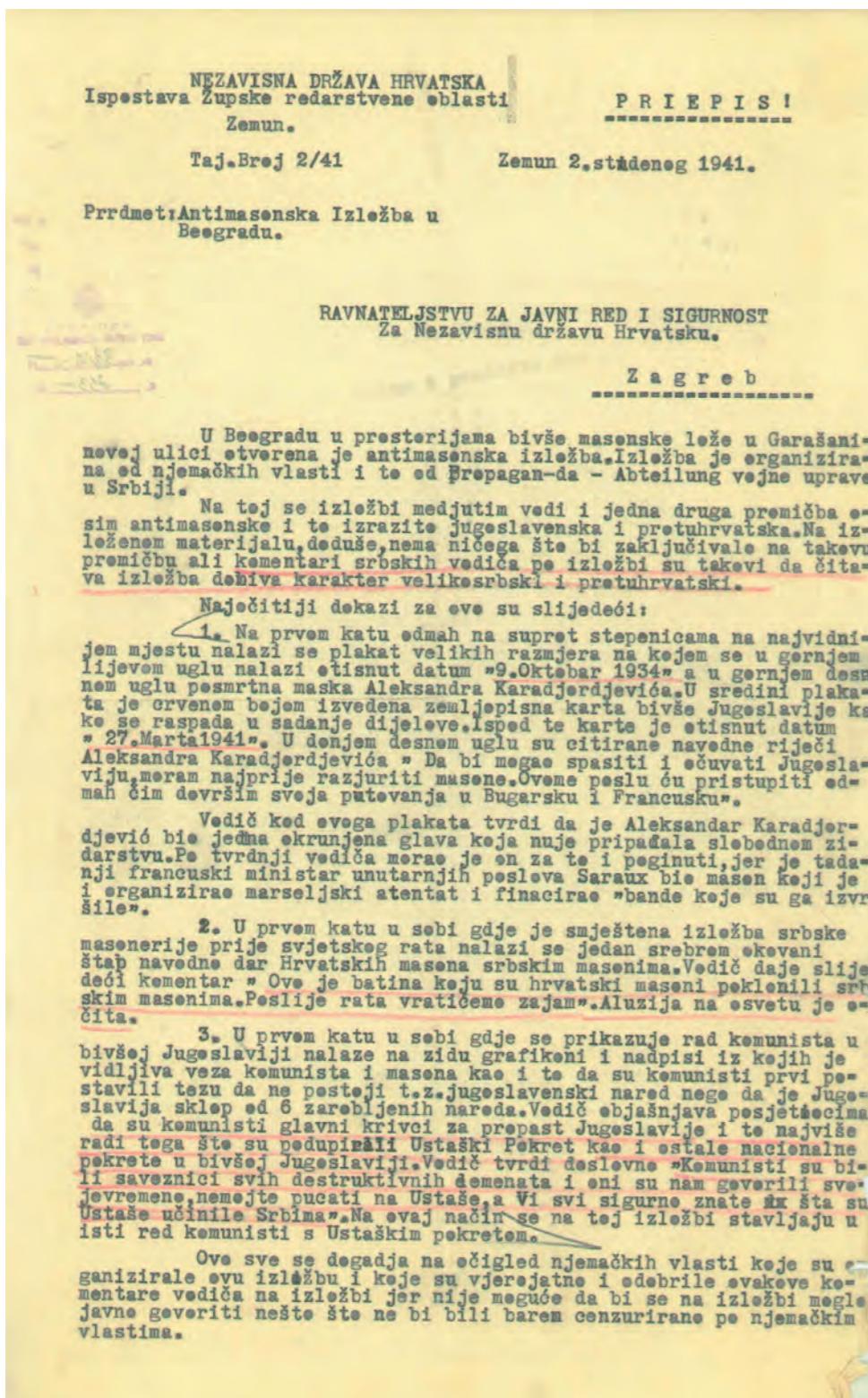

▲ Židovi: izložba o razvoju židovstva i njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije 10.IV.1941.: rješenje židovskog pitanja u N.D.H., katalog izložbe, Zagreb 1942. [BMS]

Jews: an exhibition about the development of Jews and their destructive work in Croatia before 10th April 1941: the Solution to the Jewish Question in I.S.C., exhibition catalogue, Zagreb 1942 [BMS]

their artistic expression cannot be interpreted out of that context.

Anti-Masonic posters, as an efficient means of manipulation, aimed at causing fear and hatred of the Jewish people in the viewers, which was personalized through the mitologized representation of the "Global Jew", who is behind the Capitalist and Communist conspiracy against "the new European order" promoted by the Third Reich intending to start ruling. In that context Serbia was presented as a victim of the international conspiracy activity, which succumbed to the evil influence, whereas the Nazi Germany was presented as the saviour of Europe and Serbia, which introduced work and order. German enemies were marked as Serbian enemies, and Jews were proclaimed to be the greatest evil for the Serbian people and for the whole world. In accordance with the ingrained anti-Semitic stereotypes and the Nazi racial dogma they were always presented as caricatures and with irony as beings of lower value and race. Suggestive variations of that topic had psychological and manipulative effects and the aim was to frighten people and justify the Nazi pogrom of the population, especially of Jews. ¶

▲ Dopus Ispostave Župske redarstvene oblasti Zemun, od 2. decembra 1941. godine, upućen Ravnateljstvu za javni red i sigurnost za Nezavisnu Državu Hrvatsku, Zagreb. [VA]

An official letter of the Branch of the Parish Police District Zemun, from 2nd Dec 1941, was sent to the Directorate for Public Peace and Safety of the Independent State of Croatia, Zagreb [MA]

Katalog antimasonskega plakata u privatnoj zbirki Mirka Ilića

...ali ovaj jevrejski san o vladanju svetom sada
nestaje pod udarcima probuđenog nacionalizma!
Kako? – saznaće na antimasonskoj izložbi.

štampa • hartija • kaširano na platno •

53,4 × 75,9 cm •

sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. l.: 3.000 Pr. B. „S“ 30

Ovoj zvezdi ropski služe engleska i američka
plutokratija, krvava sovjetska aristokratija,
protivnarodna emigrantska demokratija i sva
šumska bratija.

štampa • hartija • kaširano na platno •

74,2 × 105 cm •

sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. l./c.: II/5/4/29 × Si/B1

Finansija u SAD je 98% u jevrejskim rukama.

štampa • hartija • kaširano na platno •

48,3 × 63,7 cm •

sign., d. l. l.: Pr. Bgd. 3.1/x2

Štampa u SAD je 97% u jevrejskim rukama.

štampa • hartija • kaširano na platno •

45,8 × 61,2 cm •

sign., d. l. l.: Pr. Bg. C/2263/1

Njegovo oruđe: demokratija, masonerija,
komunizam, kapitalizam.

štampa • hartija • kaširano na platno •

55,3 × 75,5 cm •

sign., d. l. c.: Pr. Bgd. • d. l. l.: Pr. Bg. 12 X B2.1

Njegovo oruđe: demokratija, masonerija,
komunizam, kapitalizam.

štampa • hartija • kaširano na platno •

54,7 × 75,7 cm •

sign., d. l. l.: Pr. Bg. 01.B./X2/3

Njegovo oruđe: demokratija, masonerija,
komunizam, kapitalizam.

štampa • hartija • kaširano na platno •

54,7 × 74,3 cm •

sign., d. l. l.: Pr. Bg. 02.B./X2/3

Jevrejin drži konce u ruci. Čije i kako?

– odgovoriće vam antimasonska izložba...

štampa • hartija • kaširano na platno •

76,8 × 64,7 cm •

sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. c./l.: Pr. Bgd. 3.000 Pr. B. „S“ 25

Ko će pretegnuti? Niko! Jer Jevrejin drži ravnotežu...
posetite antimasonsку izložbu pa ćete se uveriti

štampa • hartija • kaširano na platno •

53,3 × 75,7 cm •

sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. l.: 3.000 Pr. B. „S“ 28

Evo krivca!

štampa • hartija • kaširano na platno •
47,7 × 64,3 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. l.: Pr. B. XV/XI/5/235 Ba

Poljubac engleskog Jude

štampa • hartija • kaširano na platno •
56,2 × 75,4 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. d. l.: B.2.X/5/10–215–Bk

Vi još ne zname... Budite na oprez!

štampa • hartija • kaširano na platno •
54,5 × 75,9 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. L/9/4/149/x5

Jevrejska posla

štampa • hartija • kaširano na platno •
53,8 × 76,4 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. d. c./l.: Pr. Bgd. 3.000 Pr. B. „S“ 27

Kako to?!... Kod boljevika Jevrejima je dobro!

Zašto? Zato, jer su boljevizam i plutokratija
jevrejska dela!

štampa • hartija • kaširano na platno •
54,7 × 73,8 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. LX/6/4/42.–Va

...oprez. Oni dolaze...

štampa • hartija • kaširano na platno •
54,2 × 75,9 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. • d. d. l.: Pr. Bg. 21 X B2.1

Postupio sam po vašoj želji,

kominterna je raspuštena

štampa • hartija • kaširano na platno •
51,6 × 72,1 cm •
sign., d. d. l.: Pr. Bgd. X/6/4/61/Si

Jevrejska ravnoteža

štampa • hartija • kaširano na platno •
76,7 × 54,9 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. X/5/4/51-ić/x5

Saznaj! Kako to on opstaje

štampa • hartija • kaširano na platno •
69 × 48 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. d. l.: Pr. Bg. 19. 8 X B2.1.FJ.

Jevrejska zavera protiv Evrope!

štampa • hartija • kaširano na platno •
72 × 51 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. d. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD

Svetko bogatstvo pojeo vuk!

štampa • hartija • kaširano na platno •
69 × 50 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. • d. d. l.: Pr. Bg. 17 X B2.1.

The Catalogue of Anti-Masonic Posters in the private collection of Mirko Ilić

...but this Jewish dream about ruling the world is
now disappearing under the strikes of awoken
nationalism! How? – You will find it out at the
Anti-Masonic Exhibition.

print • paper • laminated on canvas •
53,4 × 75,9 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. l.: 3.000 Pr. B. „S“ 30

This star is slavishly served by English and
American plutocracy, bloody Soviet aristocracy,
antipeople's emigrant democracy and brotherhood
from the woods.

print • paper • laminated on canvas •
74,2 × 105 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. l./c.: II/5/4/29 × Si/B1

The finances in the USA are 98% in Jewish hands.

print • paper • laminated on canvas •
48,3 × 63,7 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bgd. 3.1/x2

The press in the USA is 97% in Jewish hands.

print • paper • laminated on canvas •
45,8 × 61,2 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. C/2263/1

His tools: Democracy, Masonry, Communism,
Capitalism.

print • paper • laminated on canvas •
55,3 × 75,5 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. • d. l. l.: Pr. Bg. 12 X B2.1

His tools: Democracy, Masonry, Communism,
Capitalism.

print • paper • laminated on canvas •
54,7 × 75,7 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. 01.B./x2/3

His tools: Democracy, Masonry, Communism,
Capitalism.

print • paper • laminated on canvas •
54,7 × 74,3 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. 02.B./x2/3

A Jew is holding strings in his hand.
Whose and how? The anti-Masonic exhibition
will give the answer ...

print • paper • laminated on canvas •
76,8 × 64,7 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. c./l.: Pr. Bgd. 3.000 Pr. B. „S“ 25

Who will outweigh? No one! Because a Jew
is holding balance... visit the Anti-Masonic
Exhibition and you will see yourselves.

print • paper • laminated on canvas •
53,3 × 75,7 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. l.: 3.000 Pr. B. „S“ 28

Here's the guilty one!

print • paper • laminated on canvas •
47,7 × 64,3 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. l.: Pr. B. XV/XI/5/235 Ba

The English Juda's kiss

print • paper • laminated on canvas •
56,2 × 75,4 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. r. l.: B.2.X/5/10–215–Bk

You still don't know. Be on the alert!

print • paper • laminated on canvas •
54,5 × 75,9 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. L/9/4/149/x5

Jewish dealings

print • paper • laminated on canvas •
53,8 × 76,4 cm •
sign., d. l. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD •
d. r. c/l.: Pr. Bgd. 3.000 Pr. B. „S“ 27

How can it be?? Jews feel all right with Bolsheviks! Why? Because Bolshevism and Plutocracy are Jewish deeds.

print • paper • laminated on canvas •
54,7 × 73,8 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. LX/6/4/42.–Va

...Be careful. They're coming...

print • paper • laminated on canvas •
54,2 × 75,9 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. • d. d. l.: Pr. Bg. 21 X B2.1.

I did as you wished, the Comintern is dismissed.

print • paper • laminated on canvas •
51,6 × 72,1 cm •
sign., d. r. l.: Pr. Bgd. X/6/4/61/Si

Jewish Balance

print • paper • laminated on canvas •
76,7 × 54,9 cm •
sign., d. l. l.: Pr. Bg. X/5/4/51-ić/x5

Find it out! How he survives

print • paper • laminated on canvas •
69 × 48 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. r. l.: Pr. Bg. 19. 8 X B2.1.FJ.

Jewish conspiracy against Europe

print • paper • laminated on canvas •
72 × 51 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. r. l.: OFFSETDRUCK BERANEK BELGRAD

The world's wealth eaten by a wolf

print • paper • laminated on canvas •
69 × 50 cm •
sign., d. l. c.: Pr. Bgd. •
d. r. l.: Pr. Bg. 17 X B2.1.

ARHIVSKA GRAĐA / ARCHIVE

Arhiv Jugoslavije, Beograd /
The Archives of Yugoslavia, Belgrade
– Fond Masonske lože u Jugoslaviji /
The Fund of the Masonic Lodge in Yugoslavia

– Fond Državna komisija za utvrđivanje
ratnih zločina okupatora i njihovih
pomagača / The Fund of the State Board
for Investigating the War Crime of
Occupiers and their Helping Hands

Vojni arhiv, Beograd / Military Archives, Belgrade

– Fond Nezavisna Država Hrvatska /
The Fund of the Independent State of Croatia
– Fond Nemačka okupatorska vojska /
The Fund of the German Occupation Army
– Fond Propagandno odeljenje "So" /
The Fund of the Propaganda Section "So"

Jevrejski istorijski muzej, Beograd /
The Jewish Historical Museum, Belgrade

Biblioteka Matice srpske, Novi Sad /
The Matica Srpska Library, Novi Sad

IZVORI NA INTERNETU / INTERNET SOURCES

<http://www.chgs.umn.edu/histories/otherness/otherness2.html> [10.4.2015]

http://de.wikipedia.org/wiki/Bruno_Hanich [8.5.2015]

<http://www.artfinding.com/46887/Biography/Hanich-Bruno> [10.5.2015]

<http://digitalpostercollection.com/propaganda/1939-1945-world-war-ii/germany/1944-hinter-den-feindmachten-der-jude/> [17.5.2015]

<http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/4224> [17.5.2015]

<http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=2089748&page=456> [2.6.2015]

<http://lufer-lj.livejournal.com/photo/album/433/?mode=view&id=2093116&page=455> [2.6.2015]

SKRAĆENICE

AJ	Arhiv Jugoslavije, Beograd
BMS	Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
d. l. l.	dole, levo, latinica
d. l. č.	dole, levo, cirilica
d. d. l.	dole, desno, latinica
d. d. č.	dole, desno, cirilica
d. d. č / l.	dole, desno, cirilica i latinica
d. d. l / č	dole, desno, latinica i cirilica
JIM	Jevrejski istorijski muzej, Beograd
MIAS	Međuopštinski istorijski arhiv Šabac
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
sign.	signirano
VA	Vojni arhiv, Beograd

ABBREVIATIONS

AY	The Archives of Yugoslavia, Belgrade
MSL	The Matica Srpska Library, Novi Sad
d. l. l.	down, left, Latin script
d. l. c	down, left, Cyrillic script
d. r. l.	down, right, Latin script
d. r. c	down, right, Cyrillic script
d. r. c / l.	down, right, Cyrillic and Latin script
d. r. l / c	down, right, Latin and Cyrillic script
JHM	The Jewish Historical Museum, Belgrade
IHAS	Inter-municipal Historical Archive of Šabac
ISC	Independent State of Croatia
sign.	signed
MA	Military Archives, Belgrade

DNEVNI LISTOVI / DAILY NEWSPAPERS

Ново време, Београд (1941–1942)
Обнова, Београд (1941–1942)
Понедељак, Београд (1941)
Donauzeitung, Београд (1941)

Bibliografija / Bibliography

- Атлагић, Синиша, *Нацистичка пропаганда: од тоталне до тоталитарне пропаганде*, Београд 2012.
- Кирић, Дарко, Станић, Биљана, *Време на зиду: Политички плакат Музеја града Београда 1941–2000*, Београд 2005.
- Ђирковић, Симо, *Ко је ко у Недићевој Србији: 1941–1944. Лексикон личности*, Београд 2009.
- Драгићић, Славко, Зупан, Здравко, *Istoriја jugoslovenskog strip-a*, Нови Сад 1986, 36–39.
- Ђука, Наташа, *“Антисемитизам и критика антисемитизма у београдским брошурама 1933–1945” Годишњак за друштвену историју*, год. I, св. 3 (1994), Београд, 283–300.
- Јовановић, Надежда, *“Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године” НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972, 201–213.
- Јовановић, Надежда, *“Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942” Годишњак града Београда*, књ. 18, Београд 1971, 77–107.
- Кларић, Славица, *За нови поредак у Европу 1941–1945*, Београд 1993.
- Кољанин, Милан, *“Филмска пропаганда: увод у холокауст” Годишњак за друштвену историју*, год. 7, св. 1, Београд 2000, 35–51.
- Кољанин, Милан, *“Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942. године” Историја 20. века*, год. 21, св. 1, Београд 2003, 83–118.
- Кољанин, Милан, *“Rasna revolucija” на европском југоистоку 1920–1941” Историја 20. века, VOL. 25, br. 2, Beograd 2007, 59–74.*
- Кreso, Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu, 1941–1944. (Sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan)*, Beograd 1979.
- Кreso, Muharem, *Naciističko “konačno rješenje” jevrejskog pitanja u okupiranim zemljama zapadnog Balkana od 1941. do 1945. godine*, Sarajevo 2007.
- Lebl, Ženi, *Do “konačnog rešenja”: Jevreji u Beogradu 1921–1942*, Beograd 2001, 322–325.
- Мамузић, С. Никола, *“Нацизм и култура”, Зборник за друштвене науке Матице српске, Нови Сад 1978.*
- Миличевић, Стјепан, *Хроника мoga времена*, Београд 1955.
- Михailović, Vuko, *Propaganda i rat*, Beograd 1984.
- Николић, Коста, *“Немачка ратна пропаганда у Србији 1941–1944” Југословенски историјски часопис*, год. 30, бр. 1, Beograd 1997, 117–128.
- Николић, Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Beograd 2012.
- Николић, Коста, Станковић, Бранислав, *Срби у Другом светском рату: хроника 1941–1945*, Шабац 2006.
- Pisarri, Milovan, Rädle, Rena (UREDILI), *Мешта stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941–44: priručnik za čitanje grada*, Beograd 2013.
- Pinto, Samuel, *Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Rikards, Moris, *Uspon i pad plakata*, Borba, Beograd 1971.
- Ристовић, Милан, *Немачки нови поредак и југоисточна Европа (1940/41–1944/45)*, Beograd 1991.
- Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije: 1941–1945: žrtve genocida i učesnici NOR*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1980.
- Тимофејев, Ј., Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, Beograd 2011.
- Zuckerman, Boško, *Psihologija holokausta*, Zagreb 2011, 107–124.
- Židovi: izložba o razvoju židovštva i njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije 10. IV 1941: rješenje židovskog pitanja u N.D.H., Državni i promičbeni ured kod Predsjedništva Vlade, Hrvatski državni tiskarski zavod, Zagreb 1942.

Интересовање за антимасонску изложбу у Гарашаниновој број 8 расте из дате у да више. Поред младог рођене ке из центра, а и периферије, да отворије је постепено изложба под стражом београдских

највећи број београдских називних је продејила својим ученицима, а разреда оба пола.

Да би се омогућио што больи преглед поменуте изложбе коју је наша јавност схватила као велику националну тековину, може се посетиоци да се стриктно придржавају следећег:

1 — грађанство, незапослено пре подне, може користити радне часове изложбе од 9—12 часова.

2 — грађанству упосленом пре подне препоручују се редни часови изложбе од 15—18 часова.

3 — непотребне предмете не

носите собом: јер је немоћ

примати их у гардероби, а уз

са њима не дозвољава

4 — децу испод 14 година не

дити само у превреждане за

школе.

5 — сва посете обезбеђена

и стручни тумачи и водичи,

детаљном разгледању изложб

предмета, него и по откуп

ију изложбених издања.

Исто тако Дирекција и

ступила је у контакт са уп

ВЕЛИКИ УСПЕХ АНТИМАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

БИЛАНС ЈЕДНЕ ЗНАЧАЈНЕ ПРИ

ЦРТИЦА

СА ИЗЛОЖБОМ

Интересовање за Изложбу

је ујравно изненађујуће.

Читави редови стоје ћади ка

сом и сваки хтео што ће

саглавити...

ма леба без мот

куће, палате... П

гли? Порушисте

прљавим, блет

саглавити...

ТАЈНЕ ПРОСТОРИЈА У ГАРАШАНИНОВОЈ УЛИЦИ БРОЈ 8

ЈУЧЕ ЈЕ У БЕОГРАДУ

ОТВОРЕНА

АНТИМАСОНОВА ИЗЛОЖБА

Говор г. Ђорђа П

Свакога дана све већи број

изложбу која ће до завршног

ПРЕД ЗАТВАРАЊЕ

БИМА ИЗ УНУТРАШЊОСТИ ТРЕБА

БИ ОМОГУЋИТИ ДА СЕ УПОЗНАЈУ

КОБНОМ АКТИВНОШЋУ МАСОНЕРИЈА

За оне који раније нису знали ништа о различитим националним и интернационалним лама, то би представљало велику добит.

Милана Ванића. О овој значајној публикацији

која је ујављена у Европи и свету, а сада

је ујављена у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

је ујављено у Европи и свету, а сада

је ујављено у Југославији и Србији.

Интересовање за антимасонску изложбу

У свом одговору београдски фелд-

HEARTEFACT

Mirko Ilić Corp.

ZAGREB
JEWISH FILM FESTIVAL
ASSOCIATIONCo-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

ISBN 978-86-914281-5-0

ЈУЧЕ ЈЕ 20.000 ПОСЕТИЛАЦ
МАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ
ЕО, ЗАИСТА, ПРИЈАТНО
ИЗНЕНАЂЕЊЕ

—
— био Радосав Ђокић,
избеглица из Бачке

подне, око четири часе, насмењула једном сиромашнија Радосав Ђокић, избеглица из Бачке, дошао је на Антимасонску изложбу као двадесетхиљадити. Директор изложбе, г. Стеван Петровић предао му је као поклон једно финог вунено ћебе, плограм масти. Ови ће појавити се у зими добро доћи.

ди отворена још пре 30
ју грађанства
(о: приватна својина)

ком остаје и даље Изложба
преко

Јевреји финансирају мунистичке банде

Министарство иностраних послова је 17. октобра објавило да ће се у сарадњи са Јеврејским народним комунистичким партијом и Јеврејском народном агенцијом у Србији организовати једнодневни састанак са представницима Јеврејске народне аутономије и Јеврејске народне агенције у Београду. Док се до

бор за маникир, вишке кутије пулпера за лице и тело, неколико бача колоњске воде, различних појама и десетак туба пасте за зубе. Сељаци из Сремца обавештавили су добровољце да су преку је стигла код те комунистичке банде три јеврејска из Београда који су до

МАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

десетиљадити
етилац

ИСКЕ МАРКЕ

е се

енуара

даваће се и

фотографија

СРБИЈА ИЗ УНУТРАШЊИХ
БИ ОМОГУЋИТИ ДЕЈСТВИЈА
СА КОБНОМ АКТИВНОСТЮМ

За one који раније нису з

КРОЗ АНТИМАСОНСКУ ИЗЛОЖБУ интернационална лама, то би пре

запажен је и велики број лично-
стити из нашег јајног живота, који су
јуче и данас. Ту су митралети, генерали,

посланици итд.

Данас је чакајући остатак

Због нередовних прилика које су се
до недавно владале у унутрашњим деловима Србије, изложбу анатимасонског и злочиничаког рада масона, коју је организатор
врло посвећивали се, је у складу са

законом о проглашењу

ПДЕСЕТХИЉАДИТИ
ПОСЕТИЛАЦ

ВЕЛИКА ПОСЕТА
АНТИМАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ